

Türkiye’de Rekabetçi Siyasal Partilerin Dönüşümü: Post-80 Sisteminde Partilerin Yükselişi ve Düşüşü

Hakan Mehmet Kiriş

Yrd. Doç. Dr.
Süleyman Demirel Üniversitesi
hakanmkiris@yahoo.com

Özet: 1980 tarihi hem Türkiye’de hem de dünyada önemli bir dönüşüm sürecinin başladığına işaret etmektedir. Bu dönüşüm, beraberinde rekabetçi siyasal partileri de etkilemiş ve Türkiye’de siyasal rekabet, bir yarılarıyla eski siyasal gelenekleri yansıtan diğer yarılarıyla da yeni dönemin izlerini taşıyan niteliklere sahip partilerin yükselişi ve düşüşlerine sahne olmuştur. Söz konusu siyasal partilerin dünyaya bakış açıları bu gelişmeleri anlamak için önemli birer göstergedir. Bu makale, Türkiye’de siyasal parti geleneklerini kısaca ele almakta ve 1980 sonrasında etkin konumda olan siyasal partiler ve bunların programlarını incelemektedir. Ayrıca Türkiye’deki siyasal partilerin görünümü ve kısaca birbirleriyle karşılaştırmaları da yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal partiler, ANAP, DYP, CHP, DSP, MHP, AKP

Transformation of Competitive Political Parties in Turkey: Rise and Fall of the Old New Parties in Post-80 System

Abstract: The date of 1980 indicates an important transformation process in the political conjunctures of both Turkey and the world. This transformation has also affected the competitive political parties and the political competition in Turkey has witnessed to the rise and fall of the political parties reflecting traditional political tendencies on one side and carrying the traces of the new era on the other side. Perspectives of these political parties are substantial indicators to understand these improvements. This article, briefly, deals with the political party traditions in Turkey at first and then analyzes the political parties which have active positions after the 1980, and their programs. Finally the status of political parties in Turkey is discussed and a comparison of these parties is shortly mentioned.

Keywords: Political parties, the ANAP, the DYP, the CHP, the DSP, the MHP, the AKP

Giriş

Siyasal partiler, farklı alternatifler ve katılma mekanizmaları her geçen gün daha fazla gündeme gelip tartışılmakla birlikte, siyasal modernliğin ve modernleşmenin göstergelerinden biri olmayı sürdürmektedirler (LaPolambara & Weiner, 1966: 4). Çağdaş dünyada siyasal partiler, seçimleri kazanarak, iktidarı ele geçirmek üzere örgütlenen ve devlet siyasasının temel

Kiriş, H. M. 2012, "Türkiye’de Rekabetçi Siyasal Partilerin Dönüşümü: Post-80 Sisteminde Eski Yeni Partilerin Yükselişi ve Düşüşü", *Toplum ve Demokrasi*, Yıl 6, Sayı 13-14, Ocak-Aralık, 2012, s. 25-53.

alanlarının her birini hedefleyen geniş bakış açılarına dayanan programları olan, ortak bir politik tercihin ve genel bir ideolojik kimliğin etrafında birleşen bireyleri çeşitli düzeylerde kapsayan siyasal örgütlerdir (Heywood, 2011: 319-320). Dolayısıyla bir siyasal partiyi, tek bir topluluk olarak değil, ülke çapında dağılmış, hatta uluslararası parti birliklerine de uzanan, pek çok topluluğun oluşturduğu bir bütün ve ağ olarak görmek gerekir (Duverger, 1993: 51).

Türkiye’de siyasal partiler, 1909 yılına kadar yasal çerçeveye alınmamıştır. Bu tarihten önce siyasal amaç taşıyan oluşumlar meşru partiler olarak kurulmak yerine gizli cemiyetler şeklinde ortaya çıkmışlardır (Teziç, 1976: 27). Dolayısıyla Türkiye’de siyasal partilerin kökeni I. Meşrutiyet öncesine kadar götürülebilir. Bunlar arasında 1859 yılında kurulan Fedailer Cemiyeti, 1865’te kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti, 1878 yılında kurulan Ali Suavi (Üsküdar) Komitesi ve 1878 yılında kurulan Kleanti Skalyeri – Aziz Bey Komitesi ilk siyasal partiler olarak görülebilir (www.tbmm.gov.tr).

Şüphesiz Türkiye’de anaakım siyasal partilerin oluşumunda Jön Türkler’in 1902 Paris Kongresi önemli bir kilometre taşı olmuştur. Bu kongrede Jön Türklerin İttihat ve Terakki kanadı daha sonra TBMM Birinci Grup, Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Partisi şeklinde; Prens Sabahattin kanadı ise, Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, TBMM İkinci Grup, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Fırka, Demokrat Parti ve Adalet Partisi şeklinde bir ayırım Türk siyasal hayatına egemen olmuştur (Tunaya, 2009: 86).

Daha önce de farklı deneyimleri olmakla birlikte 1946 yılında iktidarın karşısında başka bir partiyi yaşatma kararlılığını gösteren ve 1950’de de iktidar partisi ile muhalefet partisinin konumunu ve sorumluluğunu karşılıklı olarak değiştiren Türkiye’de, bu tarihten sonra pek çok siyasal parti etkin duruma gelmiştir. Farklı isimler taşıyan bu partilerin ideolojik arka planları bakımından fazlaca farklılaşmadıkları iddia edilebilir. Aslında bunları ismen birbirinden farklılaştıran ana etken 1960, 1971, 1980 ve 1997’de siyasal rekabete müdahale eden silahlı kuvvetlerin yeniden düzenleyici etkisidir. Her müdahale siyasal partiler sisteminin ya yeniden kurulumunu ya da revizyonunu gündeme getirmiştir. Bu kapsamda 1950’lerin Demokrat Partisi’nin (DP) aynı ve/veya farklı siyasal kadrolarla 1960 sonrasında Adalet Partisi (AP), 1983 sonrasında Anavatan Partisi (ANAP) ve Doğru Yol Partisi (DYP) olarak yaşamaya devam ettiği genel bir bakış açısı etrafında kabul edilmektedir. Yine 2002 sonrasında Adalet ve Kalkınma Partisi de (AK Parti) bu Demokrat Parti geleneğine göndermede bulunmaktadır. Diğer taraftan 1960’lı yılların sonundan itibaren etkinlik kazanan milliyetçi, İslamcı ve sol/sosyalist partiler de farklı isimleri taşıyagelmışlerdir. Aynı adı muhafaza ederek yaşayan en köklü parti şüphesiz, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’dir. CHP, sadece 1981 – 1992 yılları arasında yasaklı ve kapalı kalmıştır.

Bu makalede ise, gerek Türkiye gerekse de dünya siyasetinde büyük bir dönüşümün gerçekleştiği 1980 sonrasındaki siyasal rekabet, siyasal partiler kendi yaşam hikayeleri ve bu yaşama bakışlarını şekillendiren söylem

ve belgeleri üzerinden değerlendirilmektedir. Bilindiği gibi, 1980 sonrasında tümü yeni isimlerle kurulmuş partilerle yeni bir parti sistemi hayata geçirilmiştir. Siyasal partilerin yeniden faaliyete başlaması, 2820 sayılı yeni Siyasal Partiler Kanunu'nun yürürlüğe girmesinin MGK'nın 24.04.1983 tarihli 76 sayılı kararında siyasal faaliyetleri serbest bırakması ile olmuştur. Dolayısıyla 12 Eylül müdahalesi sonrasında siyasal partilerin kapatılması ve siyasal faaliyetlerin yasaklanması, 1980 öncesi ve 1980 sonrası birbirinden ayıran somut bir göstergedir.

Siyasal parti faaliyetlerinin serbest bırakılmasının ardından ise, pek çok yeni parti kurulmaya başlamıştır. Bununla birlikte 1982 Anayasası ve seçim kanunlarında istikrar beklentisi ön planda olmuş ve bu amaçla parlamentoda farklı siyasal taleplerin temsil edilmesi olanağı kısıtlanmıştır. Bu yolla özellikle *yıkıcı sol*, *bölücü Kürt* ve *irticai sağ* diye adlandırılan hareketler engellenmek istenmiştir (Bedirhanoğlu, 2009: 57). Bu durum sadece merkezin hemen sağında ve solunda konumlanan üç partinin seçime katılabilmesiyle kendini göstermiştir.

1980'li yıllar Türkiye'de siyasal partilerin askeri yönetimin gölgesinde kaldığı ve 1970'li yılların liderlerinin siyasal yasaklı olduğu bir dönemdir. Bu dönemin başında Türkiye'deki askeri yönetim, yeni bir anayasayı, yeni bir siyasal partiler kanununu ve yeni milletvekili seçim kanununu yürürlüğe sokmuştur. Bu yeni düzenlemelerin en dikkat çekici özelliği olan siyasal bölünme ve istikrarsızlıkların önlenmesi düşüncesinin sadece yasal çerçeveyi düzenlemekle sağlanamayacağına ortaya çıkmış olmasıdır (Özbudun, 1995).

1983 seçimlerine gidilirken de yeni partiler kurulmaya başlanmıştır. 16 Mayıs'ta kurulan Milliyetçi Demokrasi Partisi; 20 Mayıs'ta kurulan üç parti Büyük Türkiye Partisi, Halkçı Parti, Anavatan Partisi; 6 Haziran'da kurulan Sosyal Demokrasi Partisi, 7 Temmuz'da Muhafazakar Parti ve 19 Temmuz'da kurulan Refah Partisi'dir. Kısa süre sonra Büyük Türkiye Partisi'nin kapatılması, 23 Haziran'da aynı kadrolar tarafından Doğru Yol Partisi'nin kurulmasına yol açmıştır. Muhafazakar Parti, MHP'nin çekirdeğini oluştururken, Halkçı Parti ve Sosyal Demokrasi Partisi'nin 1985'te birleşmesi SHP'yi meydana getirmiştir.

6 Kasım 1983'te yapılan milletvekili genel seçimleri, eksik rekabete sahne olmuştur. Sadece üç partinin seçimlere katılmasına izin veren askeri yönetim söylemleriyle, bu üç partiden biri olan MDP'yi desteklemiştir. Buna karşın seçmenlerin yarıya yakını en sivil görünümlü parti olan ANAP'ı tercih etmiştir. 1991'e kadar sürecektir olan ANAP iktidarı dönemi de böylece başlamıştır. 1991 sonrasında Türkiye, kısa süreli istikrarsız koalisyonlarla yönetilmiş, parti sisteminde bölünme ile birlikte ideolojik kutuplar da artmıştır. 1990'lı yılların istikrarsız ve kutuplaşmış çoğulcu siyasal yapısının ardından 2002 sonrasında, iki partili bir parlamento ve tek partili bir iktidar yapısına geçilmiş, 2007'de parlamentoda başroldeki iki anaakım partiye, daha

küçük iki parti grubu daha eklenmiştir.¹ 2011 seçimleri bu yapıyı devam ettirmektedir.

1980 Sonrasında Rekabetçi Partiler

Siyasal partilerin varlığı, temsili demokrasilerin işleyişinin temelinde olmakla birlikte; bunların büyüklüğü, gücü, sayısı, kurumsallaşma düzeyi gibi göstergeler parti sistemlerini birbirinden farklılaştırmakta ve parti rekabetinin çerçevesini belirlemektedir (Kiriş, 2010: 6). Partiler, iktidarı kazanmak için eşit şansa sahip olan iki ana partinin egemen olduğu, bunlardan birinin iktidara geldiği iki parti sistemiyle; ikiden daha fazla sayıda etkin partinin olduğu ve koalisyona daha yatkın olan çok parti sistemlerinde, demokratik kurallar kapsamında, rekabet halindedirler (Heywood, 2011: 374).

Türkiye’de, siyasal parti rekabetinin 1908 seçimleriyle başladığı kabul edilebilir. İki farklı muhalefet partisi girişiminin olduğu tek partili yılların ardından 1946 – 1960 arasındaki dönemde iki büyük parti olan CHP – DP rekabeti, 27 Mayıs müdahalesiyle sonuçlanmıştır. 1960 – 1980 dönemi ise, geleneksel parti rekabet eksenine yeni siyasal partileri katmıştır. 12 Eylül müdahalesinin ardından ise, parti rekabeti bir yandan partilerin eski hatlarını muhafaza etme eğilimine sahne olurken diğer yandan da hem dünyadaki hem de ülkedeki büyük değişim sürecine yanıt verme çabasına girişmiştir. İşte son birkaç on yılda siyasal partilerin dönüşümü etrafında söz konusu çabaları görmek mümkündür. Bu bakımdan bundan sonraki değerlendirmeleri 1980 sonrasıyla sınırlandırmak hem daha uygun olmakta hem de bu makalenin sınırlarını oluşturmaktadır.

Anavatan Partisi, modern toplumu muhafazakar değerlerle birlikte destekleme düşüncesinde olan bürokrat Turgut Özal tarafından 20 Mayıs 1983’te kurulmuştur. 1980 öncesindeki hiçbir partinin mirasçısı olmadığını açıklayan parti, *orta direk* söylemiyle geleneksel sünni islam muhafazakarlığı, milliyetçiliği, ekonomik liberalizmi ve sosyal demokrasiden oluşan dört eğilimi temsil ettiğini iddia etmiştir (Kalaycıoğlu, 2007: 45).

ANAP, katıldığı ilk milletvekili seçimleri olan 1983 seçimlerinde %45.1 oranında oy almış ve diğer iki partinin önünde yer alarak birinci parti olmuştur. 1987 milletvekili seçimlerinde ANAP oyları %36.3’e gerilerken parti iktidarda kalmayı sürdürmüştür. 1980’li yıllarda yapılan yerel seçimlerden ilki olan 1984’te %41.5’lik oy oranıyla ANAP üstünlüğü devam ederken 1989’da parti il genel meclisi sonuçlarına göre %21.8’lik oy oranıyla ancak üçüncü olabilmıştır.

¹ Yapılan pek çok araştırma Türk Parti Sistemi’nde anaakım çatışmanın din – laiklik ekseninde olduğunu göstermektedir. Bu eksenle birbirine karşıt olarak konumlanmış olan siyasal partiler de anaakım partiler özelliğine sahip olmuşlardır. Bunun yanında milliyetçilikle oluşan karşıtlık da özellikle son birkaç on yılda parti sisteminde önemli rol oynamaktadır. Bkz. Kalaycıoğlu, 1999: 55; Çarkoğlu & Hinich, 2006: 258; Kiriş, 2010.

1987 referandumunun ANAP için bir kilometre taşı olduğunu vurgulayan Ergüder'e göre 1980 öncesi liderlerinin yasaklarının kaldırılması, Türk siyasetini hareketlendiren bir gelişme olmasının yanında yasakların sürmesinden yana olan ANAP'ı, demokratik değerleri genişletme iddiası bakımından zor ve tutarsız bir sürece sokmuştur (Ergüder, 1991: 158). Eski partilerin siyasal rekabete geri dönmesi ANAP'ın kurumsallaşmasını da olumsuz etkilemiş, bu durum partiyi patron-client ilişkilere, seçimler zamanında oy kazanmak için aşırı harcamalara ayrıca basın ve muhalefet ile olan ilişkilerinde daha az uzlaşmacı olmaya yöneltmiştir (Ergüder, 1991: 1666).

Kahraman'a göre, 1987 sonrasında sermaye ANAP'ın yerini alacak ve daha geniş bir halk kitlesine ulaşabilecek olan DYP'ye yönelirken, ANAP içinde bir yandan çağdaş değerleri savunurken geleneksel değerlere de sahip çıkmaya çalışması bir çatışma doğururken diğer yandan da her şeyi ekonomiye bağlayan ideolojisiz yapısı parti için bir meşruiyet krizi ortaya çıkarmıştır (Kahraman, 1995: 185-189). Siyasal yasakların kaldırılması, ideolojik rekabetin tekrar gün yüzüne çıkmasıyla, ANAP'ın varlık nedeni sorgulanır hale gelmiş, 1989 yılında da partinin karizmatik lideri Özal'ın cumhurbaşkanı olmasıyla ANAP için yeni ve farklı bir dönem başlamıştır (Kiriş, 2006: 37).

1990'lı yılları kapsayan bu yeni dönemde ANAP bir yandan Mesut Yılmaz liderliğinde giderek seçmen tabanını kaybeden bir parti haline gelirken diğer yandan da kurulan koalisyon hükümetlerinin aranan ortağı olmuştur. 1991 seçimlerinde %24, 1995 seçimlerinde %19,6 olan ANAP oyları 1999'da 13,2'ye 2002'de de %5,1'e gerilemiştir.

ANAP, 2002'de seçim barajını geçmeyi başaramamış ve etkinliğini kaybetmiştir. 2002'den sonra 2005-2007 arasında parlamentodaki partilerden kopmalarla yapay bir ANAP temsil grubu oluşmuşsa da bu geçici olmuş ve parti 2009'da Demokrat Parti'ye katılmıştır.

Diğer taraftan 1980 öncesinde sağın bir büyük merkez parti ve küçük uç partiler tarafından temsil edildiği parti sistemi, 1980 sonrasında değişikliğe uğramış ve 1980'lerin sonundan itibaren merkez sağ taban ANAP ve DYP arasında ikiye bölünmüştür. Dolayısıyla 1990'lı yıllarda merkez sağda rekabet halinde olan ANAP'ı, diğer yarışmacı parti olan DYP olmadan değerlendirmek oldukça zordur (Kiriş, 2006: 36).

23 Haziran 1983'te kurulan **Doğru Yol Partisi**, 1980 öncesindeki etkin merkez sağ parti olan Adalet Partisi'nin konumunu temsil etmek üzere ve onun 1983'te devamı niteliğinde olan ve kısa sürede askeri yönetim tarafından kapatılan Büyük Türkiye Partisi'nin yerine kurulmuş partidir. Acar'ın da vurguladığı gibi, DYP, özellikle 1987 referandumunda siyasal yasağının kaldırılmasıyla birlikte, Demirel'in liderliğiyle karakter kazanan bir parti olmuştur. Süleyman Demirel'in lider olarak varlığı, AP ile DYP arasındaki bağın kurulmasını sağlayan ve bu iki partiyi de DP mirasının temsilcisi haline getiren iddianın açık bir göstergesi olmuştur (Acar, 1991: 189).

1991 seçimlerinde aynı kulvardaki rakibi ANAP'ı geride bırakan DYP, büyük ortak olduğu ve seçimden üçüncü parti olarak çıkan SHP ile koalisyon kurmuştur. Böylece Türk siyasal hayatında 2002 seçimlerine kadar sürecek olan koalisyonlar dönemi başlamıştır. Bu dönemde DYP, 1991 seçimlerinde almış olduğu %27'lik oy oranını giderek kaybetmiştir. 1995'te %19,2'ye, 1999'da %12'ye, 2002'de %9,6'ya, 2007'de %5,4'e ve 2011'de %0,7'ye gerilemiştir.

DYP için en büyük kırılma lideri Süleyman Demirel'in 1993 yılında cumhurbaşkanı seçilmesi olmuştur. Demirel'in cumhurbaşkanlığına yükselmesiyle DYP, genel başkanı olarak Tansu Çiller seçilmiştir. Çiller aynı zamanda Türkiye'nin ilk kadın başbakanı da olmuştur. DYP için bir diğer kırılma da 1995 seçimlerinin ardından İslamcı Refah Partisi ile koalisyon kurmasıdır.

ANAP ve DYP 1980'lerin sonundan başlayarak 2000'li yıllara uzanan süreçte dâhilinde Türkiye'de o döneme kadar gerek parti yöneticilerinin gerekse de seçmen tabanının beklentisi ile sağın büyük partisi olma ya da merkez sağı tek başına temsil etme iddialarını gerçekleştirmek için birbirleriyle mücadele içinde olmuşlardır. 1980'ler ve 1990'lar boyunca *düşman kardeşler olan ANAP ve DYP'nin temsil ettiği merkez sağın Türkiye için özel bir önemi vardır. Türkiye'de merkez sağ siyaset, değişim ve atılım politikalarını savunması ve icra etmesi, çevrenin desteği, merkezin görece ılımlı tutumu, konjoktüre göre değişebilen dozlarda ideolojiler arasında gezinebilme ya da ideolojilerin karışım oranlarını değiştirebilme yetisine sahip olma gibi özellikleriyle modernleşme sürecinde oluşan iki karşıt sosyopolitik ucun yani modern ile geleneğin, laiklik ile dinin ve merkez ile çevrenin tam da orta noktasını oluşturmuştur* (Kiriş, 2007: 25).

Siyasal hayatları boyunca ANAP ve DYP birbirleriyle kıyasıya rekabet halinde olmuşlardır. Özbudun'a göre aynı kulvardaki iki parti birbirinden ideolojik olarak ANAP'ın serbest piyasacı, DYP'nin daha muhafazakar, popülist ve eşitlikçi olması bakımından ayrılmaktadır. Buna karşın, Özal ve Demirel sonrası dönemde bu roller karşılıklı olarak yer değiştirmiş görünmektedir. Diğer taraftan DYP'nin kırsal seçmen tabanı daha güçlüyken ANAP mavi yakalı işçiler, küçük ticaret ve esnaf sınıfı arasında hafifçe daha güçlü görünmektedir (Özbudun, 2000: 95-96).

ANAP, 2002 seçimlerine AB üyeliğine endeksli bir propogandayla girerken DYP, merkez sağı bünyesinde topladığını ileri sürmüştür. İlk kez 2002'de meclis dışında kalan merkez sağın düşman kardeşleri, 2007 seçimleri öncesinde birleşme girişiminde bulunmuş, ancak başarılı olamamıştır. Söz konusu seçimlere ANAP katılamazken tekrar DP adını alan DYP de %5,4 oy oranına gerilemiştir. Kısaca belirtmek gerekirse 1990'lı yıllar Türkiye'de alışlagelen tek başına iktidar adayı büyük sağ partinin ortaya çıkmadığı bir dönem olmuştur. Gerek merkezin sağını tutan partiler gerekse de daha sağda yer alan partiler tek başına iktidar olacak çoğunluğa sahip olamamış ve bu durum sağda en az dört partili bir bölünmüş yapı ortaya çıkarmıştır.

Cumhuriyetin kurucu partisi olan **Cumhuriyet Halk Partisi**, 1981'de askeri yönetim tarafından kapatılmıştır. CHP'nin yasaklı olduğu dönemde aynı kulvarda önce SHP – DSP bölünmesi ardından da 1992'de CHP'nin yeniden açılması ve SHP'nin ona katılmasıyla CHP – DSP bölünmesi yaşanmıştır. CHP'nin 1980'lerdeki ardılı olan SHP, 1987 seçimlerinde %24,8, 1991 seçimlerinde %20,8 oy alırken; yeniden açılan ve SHP ile birleşen CHP 1995 seçimlerinde %10,8; 1999 seçimlerinde %8,7; 2002'de %19,4; 2007'de %20,9 ve 2011'de %25,9 oranında oy almıştır.

SHP, CHP'nin ardılı olmasına rağmen 1980 öncesinde sağın en büyük partisi olan AP'nin başlıca rakibi olan CHP'den farklı olarak değişen konjonktürün de etkisiyle DYP'nin koalisyon ortağı olmuştur (Bila, 2008: 325). Küresel ve ulusal ölçekte solun geleceğinin tartışıldığı bir ortamda, 1990'lı yılların CHP'si ise, değişik ve yeni sol yaklaşımları ortaya atmıştır. Bunlardan biri olan *Anadolu Solu* kavramı, CHP'nin çağdaş sosyal demokrasi değerlerine sadık kalmak koşuluyla kendi tarihinin, toplumsal koşullarının da renk kattığı, kimlik kazandırdığı bir anlayışı oluşturma isteğini yansıtmaktadır (Çoşkun, 2001).

1999 seçimlerinde tarihinde ilk kez seçim barajını aşamayan ve parlamentoda temsil edilemeyen CHP, 2002 seçimleriyle oluşan iki partili parlamentoda ikinci parti ve ana muhalefet partisi olmuştur. 2000'li yılların CHP'si, eriyen merkez sağ partilerin seçmenlerine çağrıda bulunan ve sosyal demokratlık anlayışı tartışmalı bir parti durumundadır (Tosun, 2009: 6-7).

2010 yılında yaşadığı sıradışı lider değişimi ve bunun ardından *yeni CHP* söylemiyle yenilenmeye çalışan partinin 2011 seçimlerinde 1980 sonrasındaki en yüksek oy oranına ulaştığı görülmektedir. Yine 2012'nin Şubat ayında toplanan iki kurultayla da bu yeni CHP liderliğinin pekiştiği göze çarpmakta ancak bundan sonra CHP'deki söylem ve politik tercihlerin ne olacağını kestirmek güç görünmektedir.

1980 sonrasında CHP ile yollarını ayıran Bülent Ecevit, 1985 yılında kurulan **Demokratik Sol Parti** ile siyasal hayatına devam etmiştir. Bu bakımdan DSP, Ecevit'in kurduğu ve siyaset anlayışını Ecevit'in dünyaya ve Türkiye'ye bakışının şekillendirdiği bir lider partisi olmuştur. Dolayısıyla DSP'yi CHP – SHP geleneğinden ayrılmaktadır. DSP ile aynı dönemde kurulan ve iki partinin birleşmesiyle oluşan ve daha sonra da yine CHP'ye katılan SHP, eski CHP'nin mirasına sahip çıkan bir anlayışı benimserken DSP, tıpkı lideri Ecevit gibi, CHP mirasını reddetmiştir (Alpay ve Gürsel, 1986: 64-65).

DSP'nin oy grafiği, başlıca iki dayanağı olan halk ve hak anlayışından yola çıkan, milliyetçiliği kendi demokratik sol değerleri içinde gören ve ulusal birlik vurgusu güçlü olan bir parti olarak 2002'ye kadar sürekli bir yükseliş içinde olmuştur. 1987 seçimlerinde %8,5 oranında oy alan DSP, 1991 seçimlerinde %10,7 oranında oy alırken 1995'te %14,6 ve 1999 seçimlerinde de %22,2 oranında oy almıştır. 2002 seçimlerinde %1'e gerileyen DSP, 2007 seçimlerine CHP ile birlikte girmiş ancak bu birleşmeden umulan sinerji oluşmamıştır. DSP 2011 seçimlerinde %0,3 oranında oy alabilmiştir.

Genel olarak bakıldığında sol partilerin sorunlarının değişen siyasal ve ekonomik koşullar karşısında yeni bir sol felsefe geliştirilmesi ihtiyacı ile siyasal hareket olarak daha etkin bir örgütlenme ve mobilize olma yöntemlerinin geliştirilmesi gibi iki temel alanda yoğunlaştığı söylenebilir. Bu bakımdan Türkiye’de, özellikle de sol partilerin bir tür entelektüel yenilenememe sorunu yaşadığı ve partilerin de tabanın yönelimlerinden farklı seçime odaklı yapay bir birleşme arayışı peşinde oldukları nihayetinde Türkiye siyasetine yeni, bütüncül ve tutarlı bir yaklaşımın getirilemediği görülmektedir (Kiriş ve Gül, 2007: 112).

Milliyetçi Hareket Partisi, 1970’lerde olduğundan farklı şekilde, demokratik süreçlerin işletilmesine daha açık görünürken özellikle Kürt sorununa ilişkin olarak, aşırı milliyetçiliği temsil etmeyi sürdürmektedir. 2007 seçimlerinin ardından parlamentoya dönen MHP’nin muhalefet anlayışı ana muhalefet partisi olan CHP’den farklı bir seyir izlemektedir. MHP yükseköğretimde türbanın serbest bırakılması ve AKP’nin karşı karşıya kaldığı siyasi parti kapatma davası hakkında anayasal değişiklikler gibi konularda iktidar partisi ile işbirliği yollarını kullanarak sürece müdahil olmayı denemektedir. Buna karşın 301. Madde konusundaki hassasiyeti ve parti kapatmalarını zorlaştıracak değişikliklere Kürtçü DTP’nin dâhil edilmemesini istemesi ile AKP’nin yürüttüğü demokratik açılım konusundaki sert tutumu MHP’nin yürüttüğü politikaların kırmızı çizgilerini belirlemektedir.

1991 seçimlerine RP ve IDP koalisyonuyla birlikte giren MHP, 1995 seçimlerinde %8,2’lik oy oranıyla seçim barajının altında kalmış ancak değişen siyasal konjonktür doğrultusunda 1999 seçimlerinde %18’lik oy oranına erişmiştir. 2002 seçimlerinde %8,4 ile tekrar seçim barajının altında kalan bu parti 2007 yılında yapılan seçimlerde %14,3 oranındaki oy oranını 2011 seçimlerinde de %13’lük bir oy kazanarak korumuş görünmektedir.

MHP, 2007 sonrasında muhalefet partisi olarak 2010 referandumunda olduğu gibi, kimi zaman CHP ile birlikte AKP’ye karşı durmakta kimi zaman da, başörtüsü ve eğitim reformu düzenlemelerinde olduğu gibi, AKP’nin yasama gücüne destek olmaktadır.

Refah Partisi, 1980 öncesinde koalisyonlarda yer alan MSP’nin, 1990’lı yılların ortalarında bu kez koalisyonun büyük ortağı olarak iktidara gelmiş halidir. Bu durum merkez sağ ve merkez solun ya tek başlarına ya da büyük ortak olarak iktidara gelip gittiği sınırlardan oluşan çevresel devre sahip iki kutuplu, bilindik siyasal yelpazede ayrı bir kutup oluşturmuştur. Yeni bir kutbun siyasal yelpaze üzerinde belirginlik kazanması parti sistemini kutuplaşmış çoğulculuğa doğru yönlendirmiştir.

RP’nin başarısının ardında yatan önemli nedenlerden biri, kullandığı dinsel terminolojinin geleneksel değer sisteminin öğeleri olarak tanıdık ve güvenilir bir çağrışım yaratmasından kaynaklanmaktadır. Bu terminoloji milliyetçilik gibi bir tek ülkeye ve ırka özgü olmayıp toplum için sol ideolojiler gibi spekülâtif liberalizm gibi yabancı bir görünüme de sahip değildir (Ergil, 2000: 46). Bu sebeple partinin söylemi oldukça sağlam bir altyapıya

dayanmaktadır. Bu da, seçmenin RP'ni algılaması ve desteklemesi için uygun bir durum yaratmaktadır.

RP ideolojisi, pragmatik liberalizmden, sosyal muhafazakarlığa, refahçılıktan, kapitalizme tutarsız bir birlikteliktir (Yavuz, 2005: 305). Bilindiği gibi, 28 Şubat süreci ile RP kadrosu önce FP bünyesinde faaliyetlerini sürdürmüş ardından bölünme geçirerek SP ve AKP arasında dağılmıştır. Bu dağılma Milli Görüş'ü de iki partiye bölmüş, SP kanadı aynı paraleldeki söylemleri sürdürürken AKP kanadı muhafazakar demokrat kimliği benimsemiştir.

Adalet ve Kalkınma Partisi, 1990'lı yılların bölünmüş yapısını 2002'de tek başına iktidarı elde ederek sona erdirmiş, Refah ve Fazilet Partilerinin devlet ile zıtlaşan kesimine karşın devletle uzlaşmayı öngören kanadının geleneksel partilerinden ayrılması sonucunda kurulmuş bir siyasi partidir (Kahraman, 2007: 203). AKP, FP'deki gelenekçilere benzer şekilde İslam'ın sosyal ve kültürel boyutlarıyla ilişkisini korurken, onlardan farklı olarak siyasal düzlemde İslam ile ilgisini keserek iktidara gelmiştir (Kahraman: 2007: 125). Dolayısı ile bu partinin merkez sağı temsil etme iddiası ciddi bir meşruiyet krizi ile karşılaşmaktadır. Mert'e göre bunun nedeni merkez dışındaki bir muhalefet çevresinden merkeze doğru hareketin yarattığı doğal güven sorunudur. Diğer yandan partinin AB yanlısı tutumu İslamcı geçmişinden dolayı yaşadığı meşruiyet krizini aşmak için ülke dışından destek bulma çabası olarak anlaşılmalıdır. Yine lider kadrosu ve partililerin dini hayat tarzı ve sembollere bağlılıkları da meşruiyet sorununu arttırmaktadır (Mert, 2007: 111-113). Uzgel'e göre AKP, radikal çizgideki bir İslamcı hareketin iktidara yükselişi ve iktidar sürecinde ılımlı bir konuma yönelmesinin başarılı bir örneğini oluşturmaktadır (Uzgel, 2009: 24). Bu gelişmenin perde arkasında 28 Şubat süreciyle birlikte RP'den şüphe duyan muhafazakar Anadolu sermayesinin RP'nin risklerini taşımayan, küreselleşmenin fırsatlarını yakalayabilecek, bu esnada devletle daha az sorunlu ve Batı'yı açıkça karşısına almayan yeni bir siyasal hareket arayışı etkili olmuştur (Uzgel, 2009: 18).

AKP'nin Batı demokrasilerindeki Hristiyan Demokrat partilerin Müslüman karşılığı olduğunu ileri süren görüşler de bulunmaktadır. Hale, bu bağlamda AKP'yi rakiplerinden ayırt eden konunun, partinin laiklik ve muhafazakârlık yorumları etrafında şekillenen eğitim ve kültür politikaları olduğunu belirtmektedir (Hale, 2005: 293-310). Bu amaçla AKP, kendisini destekleyen merkezin dışında kalmış ötekilerin hassasiyetleri doğrultusunda oluşmuş değerlerini, merkeze taşıyacağı ve merkezin kompozisyonunu değiştireceği iddiasını taşımaktadır. Bu hedef ise, derin siyasal merkezin strateji, güvenlik ve beka kodlu öncelikleri ile çatışmaktadır (Tosun, 2004). Özellikle 2007 seçimleri sonrasında oylarını arttırarak ikinci iktidar dönemine başlayan partinin söylemi ve izlediği politikalar ilk iktidar dönemine göre

oldukça farklılaşmıştır. Bu farklılaşma AKP'nin *açık büfe*² bir parti platformu olmaktan ideolojik vurguları ağır basan ve içinden çıktığı siyasal görüşü animsatan bir tarz-ı siyasete yöneldiği izlenimi vermektedir. Partinin icraatları ise, merkezi dönüştürme iddiasını gerçekleştirme yönünde ilerliyor görünmektedir.

İktidar partisi merkezli oluşan çatışma ve karşıtlık, türbanı yükseköğretimde serbest bırakan anayasa değişiklikleri ile su yüzüne çıkmış, 14 Mart 2008'de ise Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı AKP hakkında laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline gelmesi sebebiyle Anayasanın 68/4, 69/6, Siyasi Partiler Kanununun 101/1-b ve 103/2. Maddeleri uyarınca temelli kapatılmasına karar verilmesi istemi ile dava açmıştır. 31 Mart 2008'de parti hakkında açılan kapatma davası Anayasa Mahkemesi tarafından kabul edilmiş ancak mahkeme partiyi kapatmak yerine hazine yardımından mahrum bırakma yaptırımını uygulamayı kararlaştırmıştır.

2002'de %34,3 oranında oy alan AKP 2007'de oy oranını %46,6'ye çıkarmıştır. 2011 seçimlerinde oy oranını %49.8'e yükselten bu parti, iktidarının üçüncü döneminde yeni ve sivil bir anayasa hazırlama görevini üstlenmiş görünmektedir.

Barış ve Demokrasi Partisi, 1990'lı yılların başında SHP'nin iktidar alternatifi haline gelme amacıyla aşırı uçları tasfiyeye yönelmesiyle Kürtlerin dışlanması Türkiye siyasetinde Kürtçü partileri ortaya çıkarmıştır (Ölmez, 1995: 70). HEP ve DEP ile başlayan süreç HADEP, DEHAP, DTP ve BDP ile sürmüştür. Bu bağlamda Türkiye'de oy oranları bakımından görünür olan solun, resmi ideolojiyi sahiplenen ulusal, meşru, merkez sol partiler ile etnobölgeci bir anlayışa dayalı siyaset yapan bu yönüyle de ulusal siyasal platformda meşruiyet sorunları yaşayan Kürtçü partilerden oluştuğu söylenebilir.

1991 seçimlerinin ardından yemin töreninde yaşanan krizle başlayıp gerginlikle devam eden ilk süreç 1994'te altı DEP milletvekilinin dokunulmazlığının kaldırılması ve yargılanarak cezaevine gönderilmesiyle son bulmuştur. Bu gelişmenin ardından Kürt siyasetçiler HADEP, DEHAP ve DTP gibi siyasi partiler kurarak siyasal sisteme dahil olmak istemişler ancak bunlar da devlet güçleri ile terör örgütü, legalite ile illegalite arasında sıkışıp kalmışlardır.

2007 sonrası parlamentoda grubu bulunan bir parti olarak DTP, etnik tabanlı bir siyaset anlayışını yürütmeyi sürdürmüştür. Bu da daha önce vaat edilen *Türkiye Partisi* olma yolunda önemli bir engel oluşturmaktadır. İzleyen partinin *Türkiyelileşmesi* etnik kimliklerin üzerine çıkabilen bir sol siyaset anlayışı geliştirerek solda var olan boşlukta ilerleyebilmesine bağlı

² Niteleme Ece Temelkuran'a aittir. Temelkuran burada partinin ideolojik bakımdan yüzeysel bir görünümünden daha somut değer ve hedefler içeren bir konuma yöneldiğini anlatmaktadır. Bkz. "AKP 'Evine' Dönüyor: Açık Büfeden İdeoloji", *Milliyet* 16.01.2008.

gözükmektedir (Türküne, 2006). Buna karşın Kasım 2007'de DTP'nin temelli kapatılması istemiyle de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından Anayasa Mahkemesi'ne dava açılmıştır. Dava gerekçesinde DTP'nin İmralı'da tutuklu bulunan terör örgütü liderinin avukat ve yakınları ile verdiği talimat sonucunda kurulduğu belirtilmekte ayrıca Anayasa'nın üçüncü maddesinde yer alan ülkenin bölünmez bütünlüğü hükmüne yer verilmektedir. Kürt açılımı tartışmalarının gündemde olduğu Ekim 2009 itibariyle ise, DTP'li milletvekillerinin, tıpkı 1990'lı yılların başında HEP'li öncülleri gibi, polis zoruyla ifade vermeye götürülüp götürülemeyeceği tartışmaları yürütülmüştür. DTP hakkında açılan kapatma davası kapsamında Anayasa Mahkemesi tarafından 11 Aralık 2009'da oybirliğiyle alınan karar sonucunda *devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü aleyhine eylemlerin odağı haline gelmek* gerekçesiyle kapatılmıştır. DTP'li iki milletvekiline beş yıllık siyasi yasak getirilmiştir. DTP'liler bir süre meclisten çekilmeyi düşünmüşler ardından faaliyetlerine Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) çatısı altında devam etmeyi kararlaştırmışlardır.

Kürtçü partiler, 1990'larla birlikte Türk parti sisteminde önemli birer siyasal aktör haline gelmişlerdir. Örneğin HEP'in kurulup SHP ile ittifak yaparak da olsa 1991 seçimlerine katılması, Türk siyasal hayatı için önemli bir gelişmedir. Bu partilerin Türk ulusunu türdeş kabul eden kurucu mitlere karşı tutum geliştirmeleri, PKK eleştirisinden kaçınmaları, miting ve kongre toplantılarında yaşanan bayrak ve söylem krizleri, aşırı olarak değerlendirilmesine yol açmıştır (Barkey, 1998: 134-135).

Rekabetçi Partilerin Belgeleri ve Söylemleri³

Bu bölümde partilerin kendilerini tüzük, program, seçim bildirgesi ve liderlerinin önemli söylemleri gibi kendi kaynaklarında ifade etme biçimi ele alınmaktadır. Bir partinin ilgili dökümanlarında kendini konumlandığı nokta, ürettiği politikaların değerlendirilmesi ve yandaş/seçmen tabanlarında anlaşılması bakımından önemlidir.

Siyasal partilerin belge ve söylemlerinin değerlendirilmesinde 1987 seçimleri sonrasında etkin olan partiler ele alınmıştır. Bunun başlıca sebebi söz konusu seçimler ile birlikte siyasal yelpazenin müdahaleden ve kısıtlamadan uzak bir şekilde yeniden oluşmaya başlamasıdır. Bu kapsamda ele alınan başlıca partiler; Anavatan Partisi, Doğru Yol Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokratik Sol Parti, Milliyetçi Hareket Partisi, Saadet Partisi, Adalet ve Kalkınma Partisi ve Demokratik Toplum Partisi olmuştur. Buna ek olarak sürekliliğin kurulması amacıyla Sosyal Demokrat Halkçı Parti CHP başlığında, Muhafazakar Parti ve Milliyetçi Çalışma Partisi MHP başlığında, Refah Partisi ve Fazilet Partisi Saadet Partisi başlığında, Halkın Emeği Partisi,

³ Bu bölüm H. M. Kiriş'in 2010 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladığı *Türk Parti Sisteminde 1980 Sonrası Kutuplaşma ve Dinamikleri* başlıklı doktora tezine dayanmaktadır.

Demokrasi Partisi, Halkın Demokrasi Partisi, Demokratik Halk Partisi ve Demokratik Toplum Partisi, BDP başlığında düşünülmüştür. Diğer bir deyişle, partiler arasında açıklanan belgelerde yer alan kimi farklılıklar belirtilmekle birlikte aralarındaki öncül – ardıl ilişkisinden yararlanılmıştır.

Bu bölümde ortaya çıkan önemli bir zorluk şüphesiz siyasal partilerin daha çok seçmene ulaşmak amacıyla ve Türkiye’de tabi oldukları mevzuat ve siyasal teamüller gereği program ve hedeflerindeki benzerliklerin onları ayırt etmeyi güçleştirmesidir. Yine de söz konusu dökümanlarda partilere özgü yaklaşımların ve söylemlerin izlerine rastlamak da mümkün olmaktadır. Bazı partiler kendilerini siyasal yelpaze üzerinde somut olarak tanımlama yoluna giderlerken bazı partiler de, hedeflere ulaşma yolları bakımından kendi anlayışlarını ortaya koymaktadırlar.

Anavatan Partisi, 20 Mayıs 1983 tarihinde hiçbir partinin ardılı olmadığını açıklayarak kurulan Anavatan Partisi, o dönemde ilan edilen ilk programında, yepyeni, kavgasız bir Türkiye’yi oluşturmak ve onu ileri, modern bir ülke haline getirmek amacını taşıdığını belirtmiştir. ANAP, milliyetçi, muhafazakar, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir siyasî parti olduğunu ve bunun için daha önceki siyasî eğilimleri ne olursa olsun programına inananları birliğe ve beraberliğe davet etmiştir (Özal, 1983).

Parti bu ilk programında o dönemdeki konjonktürün de etkisiyle geleceğe güvenle bakmayı, demokrasiye bağlılığı, milli hedefler etrafında birleşmeyi, kavganın yanında olmamayı, milli birliğin ve bütünlüğün muhafazasını vurgulamaktadır. Bunun yanında programda devletin millet için var olduğuna, ekonomik alanda tüm millete hitap edecek alt yapı hizmetlerini yürütmesi gerektiğine ve bunun dışında tanzim edici ve yönlendirici olması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Serbest piyasa ekonomisinin tercih edildiğine, devletin tanzim edici ve düzenleyici rolüne, maddi ve manevi gelişmenin birlikte sağlanmasının zorunluluğuna ve aşırı merkezîyetçi birimlerde yetki, sorumluluk hiyerarşisinin yeniden tanımlanmasına işaret edilmektedir.

2000’li yıllara girerken parti, Özal’ın *gelecek asır ferdin asrı olacaktır, devlet geriye çekilecek, insan öne çıkacaktır* görüşü doğrultusunda insan haklarının Türk demokrasisi için artık bir hedef olduğunu ve partinin AB uyum sürecinde özellikle Kopenhag Kriterleri’nin hayata geçirilmesi konusunda son derece duyarlı olduğunu *Yeni Yüzyılda Yeni Politikalar Programında* açıklamıştır. Anavatan Partisi, *millet devlet için değil, devlet millet için vardır* prensibini vurgulamaktadır. Buna ek olarak burada partinin milliyetçi, muhafazakar ve demokrat bir parti olduğu tekrarlanmakta ve *demokratik atılım projesi* ile siyasal alanın sivilleştirileceği, sivil toplumun önünün açılacağı ve ekonomik liberalizmle demokratik değerlere geçerlilik kazandırılacağı ifade edilmektedir.

ANAP *halka hizmet Hakka hizmettir* ilkesini parti dokümanlarında sıklıkla kullanmıştır. Parti, 28 Şubatın hemen sonrasında *sivil, demokrat* ve

özgürlükçü bir parti olduğunu 28 Şubat sürecinin ANAP dışında gelişen bir süreç olduğunu ancak kaçınılmaz bir şekilde ANAP'ın kendisini bu sürecin içinde bulduğunu, 2000 Vizyonu'nda vurgulamıştır. 1990'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başı ise *Demokrasi ve Hizmet* Mücadelesi'nde partinin Avrupa Birliği üyelik sürecini üstlendiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde Anavatan Partisi, gerek ülke içinde gerekse de Avrupa'da entegrasyon sürecine karşı çıkanlarla mücadele edeceğini açıklamaktadır.

Kasım 2001'de yayınlanan *Çözüm İçin Yeniden Yapılanma* programında parti bu kez siyasetin alanının siyaset dışı nedenler ile birlikte siyasal bölünmüşlük nedeniyle de daraldığını ifade edip *yeni bir soluk* getirmeyi vaat etmektedir. Bu kapsamda oligarşik eğilimlere son verecek şekilde siyasal partiler yasasının değiştirilmesi, esnek ve istikrarlı bir demokrasi yaratacak şekilde seçim sisteminin düzenlenmesi, kamu yönetiminde yeniden yapılanma, sivil toplumun demokratikleştirilmesi ve kamusal alanın canlandırılması gibi reformların yapılması gerekli görülmektedir.

Parti siyasal hayatının son günlerinde⁴ programının giriş bölümünde yer alan 12 Eylül döneminin konjonktüründen kaynaklanan vurgulardan kurtulmuş bununla birlikte yine kuruluş sürecindeki genel prensiplerini bazı küçük güncellemelerle korumuş görünmektedir. Bu nedenle ANAP programının, özellikle 12 Eylül etkisinin zayıfladığı yıllarda kurulan diğer partiler göz önüne alındığında, partinin görüşlerini belirten ilkelerin daha genel ifadelerden oluştuğu söylenebilir.

Anavatan Partisi, kuruluşunda önceki dönem partilerinin mirasını üstlenmeyen, serbest piyasa ve fert hürriyetini esas alan bir program benimsemiştir. Dört eğilimi birleştirme iddiası ANAP'ın, merkez partisi kimliği üstlenmesine elverişli bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte parti, bir merkez partisinden daha çok merkezin hemen sağında konumlanan ve klasik merkez sağ partisi olarak adlandırılan bir kimlik edinmiştir.

12 Eylül yönetiminin icazeti ile 1983 seçimine katılma hakkı elde eden ANAP'ın söyleminde sivilleşme, fert hürriyeti, serbest piyasa ekonomisi ağırlıklı bir yer edinmiştir. Buna ek olarak 1980'li yıllardaki tek başına iktidarı döneminde parti yeni liberal politikaların uygulayıcısı olmuştur. Bu politikaların Türkiye'deki uygulaması da Özalizm olarak adlandırılmaktadır.

Doğru Yol Partisi, 2007 sonrasındaki Demokrat Parti'nin öncülü olan ve 1984 seçimlerinden itibaren düzenli olarak seçimlere katılıp 2002 seçimlerine kadar parlamentoda temsil edilen ve bazı koalisyon hükümetlerine katılan Doğru Yol Partisi, 23 Haziran 1983'te kurulmuştur.

Partinin 1983 yılında ilan edilen ilk programında *doğru yol* ile anlatılmak istenen kavramlar sıralanmakta, bu sıralamanın en sonunda da doğru yolun *Hak yolu ve millet yolu* olduğu söylenmektedir. Kalkınmayı hürriyetle birlikte sağlamak, hürriyet, adalet, huzur ve refah vurguları, insan

⁴ Anavatan Partisi, 31 Ekim 2009 tarihinde yaptığı kongre sonucunda DP ile birleşmiştir. Bu birleşme ile Anavatan Partisi kurumsal kimliği ortadan kalkmış olmaktadır.

haklarında Batı ülkelerinin standartlarına ulaşma ve anarşi, terör, bölücülüğün karşısında durma yer alma hedefi, devletin ve cemiyetin güvenliği, bölünmez bütünlüğün korunması, milli sınırlar içinde birleştirici ve bütünleştirici bir *Türk Milliyetçiliği* anlayışı, laik devletin dine ve dini inanışlara karşı olmadığı ve laik devlette herkesin din ve vicdan hürriyetine sahip olduğu ifadeleri programda göze çarpmaktadır.

DYP'nin ilk programı devletin cumhurbaşkanı, yargı, bakanlar kurulu, özerk ve bağımsız kuruluşlar, siyasi partiler gibi kurumlarını ayrı ayrı başlıklarda açıklama ve bu kurumlar hakkında partinin görüş ve politikalarını ortaya koyma yoluna gitmiştir. Parti ekonomi anlayışının karma bir modele dayandığını, devletin gerektiğinde üretici, genelde düzenleyici destekleyici ve caydırıcı tesirli bir role sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Ekonomik alanda yine küçük sanayinin destekleneceği söylenmektedir.

1983 programından sonra, Çiller döneminde hazırlanan *II. Demokrasi Programı*, 23 Haziran 1998'de kamuoyuna açıklanmıştır. Bu program daha sonra Nisan 2001'de dünyadaki ve Türkiye'deki gelişmeler dikkate alınarak güncelleştirilmiştir. *Yeter, Söz Milletin* ilkesini kullanan DP'nin varisi olan Doğru Yol Partisi'nin *Hak Milletin* ilkesiyle başlatmış olduğu yeni döneme *II. Demokrasi Programı* adı verilmiştir.

İkinci Demokrasi Programı, Türkiye'nin çağın gerisinde olduğu ifadesiyle başlamaktadır. Devletin zaafa uğradığı ideolojik körlüğünden buna karşı değişme gerekliliğinden söz edilmektedir. Programda siyasal hukukun demokratikleştirilmesi, devletin yeniden yapılandırılması, ekonomide haklı bir düzenin kurulması, insanca bir hayatın kurulması, büyük değişim projeleri ve 21. Yüzyıl projeleri yer almaktadır. Siyasal hukuk kapsamında sivil bir anayasanın hazırlanması, siyasi partiler kanununun demokratikleştirilmesi, hakkaniyetli ve istikrara hizmet eden bir seçim kanunu, medyadaki tekelleşme eğilimlerinin önüne geçilmesi öngörülmektedir. Devletin yeniden yapılandırılması kapsamında ise, merkezi idare, yerel yönetimler ve personel reformları ve şeffaflaşma hedeflenmektedir.

Programın 2001 yılındaki güncelleştirilmiş halinde sağ - sol kavramlarının anlamını yitirdiği ve insanların demokrat olanlar ve olmayanlar olarak ayrıldığı belirtilmekte, üniter devlet yapısı içinde adem-i merkezîyetçilik ve katılımcı demokrasi vurgulanmaktadır. 2001 yılında açıklanan bu metinde ayrıca partinin liberal aynı zamanda milliyetçi, muhafazakar ve demokrat olduğu ifade edilmektedir. Bu parti kimliği ANAP'ın aynı dönemde açıkladığı kimliğiyle örtüşmektedir. Programda ayrıca milli ve dini hissiyatların korunarak dünya ile entegre olmanın hedeflendiği de söylenmektedir.

2007 seçimlerine giderken Anavatan Partisi ile birleşme çalışmalarının olumlu sonuçlanmaması üzerine yayınladığı seçim bildirgesinde Demokrat Parti, demokratik duruşun simgesi olduğunu belirtip, *AKP - CHP kutuplaşmasının* değerler ekseninde bir çatışma yarattığını ve gelişmenin önünde engel oluşturan bu kutuplaşmanın söz konusu iki partiye rant

sağladığı vurgulanmaktadır. Buna karşın DP, kutuplaşma yerine uzlaşma öneren bir söylemi bildirgesinde savunmaktadır (Ağar, 2007). Bu seçim bildirgesinde DP, sivil bir anayasa, siyasi partilerin demokratikleştirilmesini sağlayacak mevzuat değişiklikleri, basın özgürlüğü gibi vaatlerini tekrarlamaktadır.

DP tüzüğü ise, partinin amaçlarını genel olarak açıklamaktadır. Bu amaçlar arasında DP'ye özgü bir vurguya rastlamak oldukça zordur. Sıralanan maddeler milli birlik ve bütünlüğü korumak ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak gibi diğer partiler tarafından da benimsenen ilkelerden ibarettir.

1980 sonrasında DYP, güncel adıyla da DP, merkez sağı sahiplenilen bir söyleme sahiptir. DYP diğer yandan da sağ - sol ayrımına dayalı klasik bölünmeyi reddeden bir söylem de geliştirmek istemiştir. Bu durum partinin sağın büyük partisi olma avantajını yitirmesi ve bu yitirmeyi telafi için demokrasi gibi yeni bir konum arayışına yönelmesi ile açıklanabilir.

2009 yılında hazırlanan programında ise, merkezi yeniden kurduğunu iddia eden DP, evrensel değerleri ve milli öncelikleri harmanlayarak *Büyük Türkiye* idealini gerçekleştireceğini söylemektedir. Bu safhada birey ve toplumu beraber önemseyen bir bakış açısı vardır. DP, herhangi bir mezhep adını belirtmeden toplumdaki farklı inanç gruplarına hizmet verecek şekilde Diyanet İşleri Başkanlığı'nı İnanç Hizmetleri Kurumu'na dönüştüreceğini vaat etmektedir.

DP, karma ekonomi modelini savunan DYP'nin ardından DP programında *sosyal liberal piyasa ekonomisi* taraftarı olduğunu açıklamaktadır. Ekim 2009'da ANAP'ı da bünyesine katan DP, siyasal kulvarını yeniden kazanmak istemektedir. ANAP ve DYP, birbirlerine yakın politika ve söylemlere sahip olmakla birlikte ANAP'ta ferdi hürriyetler ve serbest piyasa ekonomisi söylemi daha belirginken DYP'de karma ekonomi modeli ile demokrasi vurguları somuttur. Dolayısıyla DYP, ANAP'a göre daha korumacı bir ekonomi anlayışına sahip olmuştur. Bu durumun ekonomi politikaları bakımından DYP'yi ANAP'a göre daha solda bir parti haline getirdiği söylenebilir. Her iki partiyi bünyesinde barındıran DP ise, sosyal liberal bir piyasa ekonomisi anlayışına sahiptir. Buna karşın bir sonraki bölümde de görüleceği üzere yapılan araştırmalar DYP'yi ANAP'a göre daha sağda konumlandırmaktadır. Bu durum ise, DYP'deki milliyetçi ve muhafazakar eğilimlerin liberal yönelimlere karşı daha baskın bir görünüme sahip olması ve Türk siyasetinde bu görünümün ekonomik politikalardan daha öncelikli görülmesi ile açıklanabilir.

Cumhuriyet Halk Partisi, 12 Eylül müdahalesinin ardından CHP'nin kapatılması solda iki büyük ve yeni partinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan yeni partilerin yani, Halkçı Parti ile Sosyal Demokrasi Partisi'nin, birleşmesi ile 3 Kasım 1985 tarihinde Sosyal Demokrat Halkçı Parti doğmuştur. Öte yandan 1992'de eski partilerin yeniden açılması olanağı ortaya çıkınca 9 Eylül 1992'de CHP yeniden açılmıştır. CHP'nin yokluğunda onun mirasını sahiplenilen SHP, 18 Şubat 1995'te CHP ile birleşmiştir.

1993'te belirlenen SHP'nin yayınladığı *Öncelikli Hedefler Bildirgesi*'nde öncelikli hedefleri arasında 1982 Anayasası'nın kısıtlayıcı hükümlerinin, memur, öğrenci ve öğretim üyeleri gibi gruplar başta olmak üzere siyaset yapma yasaklarının kaldırılması ve KİT'lerde özelleştirme yanında özertleştirme yolunun da benimsenebilmesi gelmektedir. Parti, emeği en yüce değer haline getirmek, doğa ile uyumlu sürdürülebilir kalkınma, işbirliği, barış ve özgürlük içinde bir dünya, katılımcı, çoğulcu, sivil bir iktidar, eğitimde fırsat eşitliği ve değişime uyumlu bir devrimcilik hedeflerini gerçekleştirmek istemektedir.

Ülke sorunları içinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu sorunlarının öncelikli bir yer tuttuğunu savunan parti, yayınladığı raporda bölgedeki güvenlik ve ana dil yasağı gibi siyasal sorunlara, olağanüstü hal düzenlemesine, ekonomik göstergelerin durumuna, toprak dağılımındaki adaletsizliğe, yatırımların durumuna, işsizliğe dikkat çekmektedir. Parti, ulusal bütünlüğü koruyarak üniter devlet yapısı içinde farklı etnik ve dinsel kimliklerde yaşamının mümkün olduğunu söylemektedir. Ayrıca Doğu ve Güneydoğu için ekonomik, siyasal ve kültürel hedefleri olan bir *Bölgesel Kalkınma Planı* önerilmektedir (SHP, 1991).

CHP'nin 1999 yılında yayınladığı yine Doğu ve Güneydoğu odaklı raporunda söz konusu bölgenin terör, baskı, hukuksuzluk, yoksulluk, yaygın eşitsizlik ve aşılamaayan feodal yapı altında daha çok ezildiği belirtilmektedir. Raporda bölücü terörün yurtiçinden kaynaklanan ve yurtdışından destek alan bir sorun olduğu, buna karşın Kürt sorununun çoğulcu demokrasinin yetersizliğinden kaynaklanan bir iç sorun olduğu vurgulanmaktadır. Partinin çözüm önerileri arasında önde gelenlerini ise, bölgesel sosyoekonomik kalkınma ve demokratikleşme gibi sosyal demokrat politikaların uygulanması ile teröre ödün vermeden ve bölünmez bütünlüğü tartışma konusu yapmadan, çoğulcu demokrasi kapsamında etnik duyarlılıklara demokratik çözümlerin geliştirilmesidir (CHP, 1999).

Çağdaş Türkiye İçin Değişim Programı adını taşıyan CHP'nin güncel programında partinin, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin devamı olarak kurulduğu hatırlatılmakta, Atatürk devrimleri ile *altı ok* (*cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, devrimcilik*) ilkeleri doğrultusunda kimliğinin şekillendiği ifade edilmektedir.

CHP Programı partinin ideolojisinin üç kaynaktan beslendiğini belirtmektedir. Bu kaynakları, Atatürk'ün modernleşme devrimleri ve altı ok ilkeleri yanında sosyal demokrasinin evrensel kuralları ve Anadolu ve Trakya'nın tarihsel ve felsefi birikimidir. Parti bu ideolojiden hareketle ulusal kurtuluş mücadelesinin tam bağımsızlık ruhunun temsilcisi, laik – demokratik cumhuriyetin kararlı savunucusu ve Atatürk tarafından oluşturulan çağdaş Türkiye modelinin güvencesi olduğunu açıklamaktadır.

Parti programında, etnik kimliklerin ülkenin zenginliği olarak algılanmakta, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yeniden yapılandırılacağı, Alevilerin de kurumda temsil edilmesinin sağlanacağı, cemevlerinin de devletten eşit

oranda destek göreceği, kadın - erkek eşitliğinin sağlanması konusunda düzenlemeler yapılacağı, milletvekili dokunulmazlığının çağdaş sınırlarına çekileceği, siyasi etik düzenlemelerin yapılacağı, anayasada yer alan ve örgütlenme özgürlüğünü engelleyen maddelerin değiştirileceği, yerel yönetimlerde ve kamu personel sisteminde reform yapılacağı, kentsel ve çevresel duyarlılıklar oluşturulacağı vaat edilmektedir.

Parti, ekonomi politikaları bakımından gelirin adil paylaşılacağı, adil bir refah artışının olduğu, özel sektörü ve kamunun düzenleyici ve denetleyici olduğu bir *sosyal piyasa ekonomisini* savunmaktadır. Parti programında kamu sektörü özel girişimin tamamlayıcısı olarak tasarlanmıştır. Ayrıca emeğin verimliliğini ve örgütlülüğünü arttırmak da partinin ekonomi vaatleri arasında yer almaktadır.

CHP, 1965 yılında ortanın solunda yer alan bir parti olduğunu açıkladığından bu yana solda kabul edilmektedir. Bu kapsamda parti sosyalist enternasyonale de katılmaktadır. Bununla birlikte özellikle 1992'de tekrar açılan yeni CHP'nin konumu tartışma yaratmaktadır. Türkiye özelinde laikliğe yapılan aşırı vurgu, Kemalizm odaklı politikaları ve Alevilere yönelik söylemleri partinin solda konumlanmasını ortaya çıkarmakla birlikte bu sol, Türkiye'ye özgü yanları ağırlıklı olan bir anlayıştır. Parti ekonomi politikaları bakımından ise, sosyal piyasacılığı savunduğunu ifade etmektedir. Bu anlayış çağdaş sosyal demokrat partilere benzer şekilde bir ekonomi politikasını andırmaktadır. Diğer yandan CHP, siyasal yelpazenin soluna yönelik olarak evrensel sol değerlerle de uyumlu olacak, *Anadolu Solu* gibi, bazı açılımlara girişmiş olsa da bunların toplumsal taban bulamadığı kısa sürede görülmüş ve partinin mevcut çizgisi sürdürülmüştür.

Demokratik Sol Parti, 14 Kasım 1985'te kurulan Demokratik Sol Parti, programında kendini deneyimlerden yararlanmakla birlikte geçmişe özlem duymayan ve halk için halka karşı anlayışını paylaşmayan bir parti olarak tanımlamaktadır. Parti, insanı ve toplumu özgürleştirmek, hak ve olanak eşitliğini sağlamak, güçsüzleri ve toplumu dayanışmayla güçlendirmek, herkesin hakça bir düzende özgürce ve barış içinde esenlikle yaşayabilmesi için batıdaki sosyal demokrasi tanımı yerine Türk toplum yapısını içeren bir anlayışı da yansıtan *demokratik solu* benimsediğini belirtmektedir. Yani demokratik sol kavramı, DSP'nin sosyal demokrasi anlayışını yansıtmaktadır.

DSP programında gelişmenin hakça olmasını ve refah artışından tüm toplumun hakça yararlanmasını, ulusal birliğin de demokrasi gibi geliştirilmesi ve toplumda dirlik ve düzenin sağlanmasını gerekli görmektedir. Ecevit, *Ürünü Derme Zamanı* (1994) adlı yayınında da DSP politikalarının ve demokratik solda birliğin ulusal birliği de güçlendireceğini, güneydoğu ve bölücü terör sorununun ırkçı, feodal, askeri veya ülkeyi bölmek anlamına gelen siyasal çözümlerle değil; ekonomik ve sosyal önlemlerle çözülebileceğini ifade eden parti, Türk milliyetçiliğinin de, soldaki yaygın

görüşün tersine, solda yer alamayacağını doğru bir görüş olmadığını savunmaktadır.

Sessiz Devrim adını taşıyan 2002 Seçim Bildirgesi'nde parti ulusal sol'un demokratik sol olduğunu belirtilmekte, partiye karşı kurulan konplonun seçmen tarafından engellenmesi gerektiğinden söz edilmektedir. Bildirgede partinin AB konusundaki gelişmeleri sağladığı, ekonomideki yapısal reformları gerçekleştirdiği, bölücü ve dinci terörü engellediği, yolsuzlukla savaştığı söylenmekte seçimlerden sonra da özellikle bilgi toplumunu gerçekleştirmede, toplumsal ve siyasal gelişmeyi sağlamada ve ekonomide bu sessiz devrimin devam edeceği ifade edilmektedir. Aynı bildirgede *Demokratik Sol ve Alevilik – Bektaşilik* konu başlığında ise, Alevilik ve Bektaşiliğin Türkiye'deki laikliğe ve demokrasiye öncülük ettiği, Alevi – Bektaşi yurttaşların ihtiyaçlarının karşılanmasına partinin özel bir önem verdiği, bundan sonrası için de partinin hassasiyetinin devam edeceği belirtilmektedir. DSP, Ecevit sonrasında da siyasal söyleminde partinin *biri hak diğeri halk* olmak üzere iki dayanağı olduğunu söylemektedir. Parti, *inançlara saygılı laiklik* anlayışına sahip olduğunu vurgulamakta ve her dindarın potansiyel mürteci olarak algılanmasının yanlış olduğunu belirtmektedir.

Demokratik sol iddiasına sahip olan DSP, tıpkı CHP gibi, laiklik, Kemalizm söylemleriyle Alevi – Bektaşi taleplerine ilgi gösteren duyarlılıkları olan bir partidir.⁵ Buna karşın partinin milliyetçi duruşu, bir dönem tarikatlara yakın görünen ve devlet merkezli vurguları tartışma yaratmıştır. Hatta bu vurgular, partiyi CHP'ye göre daha sağa kaydırmaktadır. Ecevit 1990'lı yıllarda milliyetçiliğin sağda yer alan partilere özgü bir değer olmadığını kendilerinin de bu özelliğe sahip olduğunu sıklıkla vurgulamıştır.

Ekonomi politikaları bakımından DSP'nin ayırt edici yönü, kooperatifçiliğe, iş güvencesine, işçi haklarına, sendikalaşmaya verdiği önemle açıklanabilir. DSP sadece piyasa rekabetinden oluşan ya da sadece devlet eliyle yönlendirilen ekonomi anlayışlarına karşı çıkmakta her ikisinin dezavantajlarını toplum yararına giderecek gücün yine halkın kendisi olduğunu ileri sürmekte böylece halk yatırımlarından oluşan bir *halk sektörüne* işlerlik kazandıracağını vaat etmektedir. Devlet ekonomiyi halkın katılımıyla ve toplum yararına yönetecektir. Özel sektörün rolü ise, toplum yararına paralel çalışmak, sosyal adalete engel olmamak ve siyasal güce dönüşmeye çalışmamak koşuluyla serbest bırakılacaktır. Dolayısıyla ekonomi politikaları bakımından DSP, solda yer alan bir parti olarak konumlandırılmalıdır. Öte yandan DSP, küçük nüanslar bakımından farklılık

⁵ SHP – DSP ayrılığının temelinde SHP'nin CHP mirasını kabul etmesi, DSP'ninse CHP'yi reddetmesi yer almaktadır. Bunun yanında SHP Programı, ekonomik alanda genel olarak devlete çok çeşitli görev ve işlevler yüklemeyi amaçlayan merkezietçi bir model öngörürken, DSP programında özel tekellerin yanında devletin de ekonomiye egemen olması yerine kooperatiflerin yaygınlaştırılması ve üreticilerin ortak olduğu yatırım fonlarının kurulması gibi önlemlerle çoğulcu bir ekonomi modeli öngörmektedir. Bkz. Alpay ve Gürsel, 1986: 64-65.

gösterse de CHP ile birlikte Türk merkez solunun değerlerini savunagelmektedir.

Milliyetçi Hareket Partisi, MHP, Alparslan Türkeş tarafından partinin temel ilkeleri olmak üzere oluşturulan milliyetçilik, ülkücülük, ahlakçılık, ilimcilik, toplumculuk, köycülük, hürriyetçilik ve şahsiyetçilik, gelişmecilik ve halkçılık, endüstri ve teknikçilik anlayışı doğrultusunda siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmeleri değerlendirdiğini belirtmektedir. Partinin milliyetçi düşüncesinde, millî kültür, millî hâkimiyet, millî devlet ve dayanışma kavramları belirleyici bir öneme sahip olup milli birlik ve bütünlük ile adaletli gelir dağılımı ve milli duyarlılığı yaşatmayı, feragat ve fedakarlığı yüceltmeyi içeren *Türk toplumculuğu* vurgusu önde gelmektedir.

MHP, programında ayrıca bir de *Toplumsal Uzlaşma Projesi* sunmaktadır. Toplumsal zihniyet dönüşümü ile gerçekleşecek bu proje sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda geniş katılımı sağlanacak bir uzlaşmayı öngörmekte, bu uzlaşma için de milliyetçilik ve demokrasi iki temel dinamik olarak kabul edilmektedir.

MHP programı, küreselleşmeye milli birlik ve bütünlük içinde katkı sağlamayı, vatandaşa sıcak ve yakın bir kamu yönetimi ortaya çıkarmayı, yolsuzlukla mücadeleyi, siyasi ve ahlaki yozlaşmanın önlenmesini, katma değeri yüksek ve teknoloji yoğun mallara ağırlık vererek *Türk Malı* imajının yerleşmesini önerirken programının son bölümünde ülke güvenliği, terörle mücadele ve iç güvenlik konusunda faaliyet gösteren kurumların yetki ve sorumluluklarının yeniden tanımlanması böylece hizmetin uyum içinde ifasının ve çağdaş yöntemlerle çalışır hale gelmesinin sağlanması gerekliliğine dikkat çekilmektedir.

MHP'nin ekonomi politikaları, piyasa ekonomisi kurallarının işletilerek tekeli oluşumların ve haksız rekabetin önlenmesi, kamunun ekonomideki rolünün yol gösterici, düzenleyici ve denetleyici faaliyetler ile sınırlandırılarak; özel sektör dinamizminin ve teşebbüs gücünün desteklediği istikrarlı, çevreye duyarlı ve istihdam dostu bir büyümenin gerçekleştirilmesine ve bu kapsamda iyi bir sosyal refah düzeni oluşturulmasına dayanmaktadır. Ayrıca parti ülkenin olanak ve şartları ile doğal ve beşeri kaynaklarını dikkate alan bağımsız ve milli bir ekonomi programı uygulamayı vaat etmektedir.

Söyleminin merkezindeki *Türklük - millilik* vurgusuyla adında somutlaşan milliyetçi politikaları, MHP'yi milliyetçi sağın temsilcisi olarak konumlandırmaktadır. Ekonomi politikaları bakımından MHP'nin söylemi refahı gözetken bir piyasa ekonomisinin milliyetçi yorumundan oluşmaktadır. *Milli bir ekonomi* hedefi partinin ekonomi politikasının özüdür. Bu durum partinin ekonomi politikalarında da milliyetçi çizgisini koruduğu izlenimini vermektedir.

Refah Partisi, Saadet Partisi'nin öncülü olan ve 19 Temmuz 1983 tarihinde kurulan Refah Partisi, *Adil Düzen* söylemiyle 1995 yılında yapılan milletvekili seçimlerinden birinci parti olarak çıkmayı başarmıştır. Adil Düzen söylemi, emperyalizm ve siyonizmin faiz yoluyla bütün İslam ülkelerini

sömürdüğü iddiasından hareketle kurulmuş olan köle düzeninden kurtulmanın yolu olarak ortaya atılmaktadır. Adil Düzenin, hak ile batıl arasında fark yaratarak hakkı üstün tutacak, kapitalizm ve komünizmin yararlı taraflarını bünyesinde toplayan bir sistem olarak kurgulandığını belirten Erbakan, sistemin ortaya çıkaracağı kalkınmanın *İslam ortak pazarının* kurulması ile daha da artacağını savunmaktadır (Erbakan, 1995).

20 Temmuz 2001'de kurulan Saadet Partisi'nin programında, devleti insanın saadetinin önünde bir engel olmaktan çıkarıp bunun bir aracı haline getirmek amacıyla olduğunu, saadetin gerçekleşmesi için de diyalogun, uzlaşmanın, barışın, adaletin, eşitliğin, adil paylaşımın ve samimi yardımlaşmanın, demokrasi ve insan haklarının, ahlak ve maneviyatın, karşılıklı rıza esasına dayanan sözleşmelere sadakatin sağlanmasının bir zorunluluk olduğu belirtilmektedir. Ülkede insan haklarını garanti altına almada pürüzlerin var olduğunu ancak partinin bu konuda milletin ve tarihin kabul ettiği tabii hukukun ortak değerlerini ve insan hakları ortak değerlerini oluşturan uluslar arası sözleşmelerin standartlarını benimsediği söylenmektedir.

Türkiye'nin din ve laiklik tartışmalarını aşmak zorunda olduğunu vurgulayan Saadet Partisi, bunun için *evrensel bir laiklik tanımının* yapılmasını uygun bulmaktadır. Anayasada temel hak ve özgürlüklerin uygulamada ortadan kaldırılamayacak ve güvence altında olacak şekilde tanımlanması gereğine işaret etmektedir. SP de, diğer partilerin öngördüğü gibi kamu yönetiminde ve idari sistemde reform gerekliliğini dile getirmektedir.

Bir süreden beri Türkiye'de uygulanan ekonomik politikanın, ırkçı emperyalizmin finans kapitalizminin ülkeye bütün müesseseleri ile yerleştirilmesinden ibaret olduğunu söyleyen SP, rant ekonomisinin toplumun aleyhine olacak şekilde ekonomik yıkım ve haksız rekabet ortaya çıkardığını, rant ekonomisinden reel ekonomiye geçişin bir çözüm olduğunu ifade etmektedir. SP, *Milli Görüş* zihniyetinin mensubu olduğunu vurgulayarak reel ekonomiye geçişi sağlayacağını böylece herkesin refahını arttıracığını ve ülkenin kalkınmasını başaracağını iddia etmektedir.

Programın son bölümünde partinin materyalist değil *maneviyatçı* olduğu, nefse esareti değil, nefis terbiyesini esas aldığı, sıradan Türkiye'yi değil, manen ve madden kalkınmış yeniden büyük Türkiye'yi ortaya çıkarma azminde olduğu ve İstiklal Savaşı'ndaki şevk ve heyecanı taşıdığı belirtilmektedir.

Saadet Partisi, kendisinden önce kurulan Milli Görüş partilerinin devamı olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda 1980 öncesinde Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi ve 1980 sonrasında Refah Partisi ve Fazilet Partisi'nin devamı olarak görülmektedir. Parti doküman ve söylemlerinde de izlerine rastlanan benzerlikler bulunmaktadır. Partinin söyleminde ağır basan maneviyatçılık kendini kişi hak ve özgürlüklerinden ekonomi politikalarına kadar geniş bir alanda göstermektedir. Bu çizgi, İslamcı partiler olarak

adlandırılmakta ve Türkiye'de siyasal yelpazenin uç sağında konumlanmaktadır.

Adalet ve Kalkınma Partisi, 14 Ağustos 2001 tarihinde kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi, muhafazakâr demokrasi olarak adlandırdığı yeni bir siyasal anlayışı temsil ettiğini ifade etmektedir. Bu ifade doğrultusunda parti, muhafazakarlık temelinde bir kitle partisi olduğunu belirtmekte, toplumsal merkezden aldığı güçle siyasal merkezi yeniden inşa etme ve merkez sağı tartışmasız tek gücü haline gelme iddiasını dile getirmektedir (Erdoğan, 2004). Diğer bir deyişle parti toplumsal merkezi, siyasal merkeze taşıyacağını söylemektedir (Akdoğan, 2004).

Toplumsal ve siyasal sabitliğe karşı olduğunu belirten muhafazakar demokratlık, evrimsel ve doğal düzeni içinde gelişen bir toplumsal değişimden ve toplumsal ve siyasal alanlara yansıyan bir derin demokrasiden yana olduğunu açıklamaktadır. Partinin evrimci anlayışı geleneği önemsemekle birlikte modern kazanımları da reddetmemeyi içermektedir (Erdoğan, 2004).

Muhafazakar Demokrasi kavramı dâhilinde partinin temel amaçları da açıklanmaktadır. Bu amaçlar, siyasal alanı daraltan din-siyaset, gelenek-modernlik, din-devlet, devlet-toplum-birey çatışmasının yerine geleneği dışlamayan bir modernlik, yereli kabul eden bir evrensellik, köktenci olmayan bir değişim anlayışını ön plana çıkararak siyaseti normalleştirmek, söylem ve temsil krizi ortaya çıkarmamak için kendini konumlandırarak siyaseti gerçekçi bir zemine oturtmak, daha önceki sağ partilerin içinde bir unsur olarak varlığını sürdüren muhafazakârlığı ayrı bir parti olarak üretmek ve farklı siyasal çizgilerden gelenleri belli bir değer ve siyaset tarzı üretmek üzere kuşatıcı bir siyaset tarzı meydana getirmektir (Akdoğan, 2004).

Parti tüzüğü'nün 3. Maddesinde partinin kısaltılmış adının AK Parti şeklinde olduğu belirtiliyorsa da muhalif partiler, liderler ve yandaşlar partinin adını AKP olarak kullanmaya devam etmektedirler. Yine akademik nitelikli araştırmalar kullandıkları tablo ve grafiklerde belirtme kolaylığı ve diğer partilerle uyumluluğu sağlamak amacıyla AKP kullanımını benimsemiş görünmektedirler.

14.08.2001 tarihini taşıyan parti programında farklılıkların zenginlik unsuru olarak algılanacağı, resmi dil Türkçe olmak koşuluyla farklı dillerde yayın gibi kültürel faaliyetlerin yapılabileceği, Atatürk ilke ve inkılaplarının çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkmanın aracı ve toplumsal barışın bir unsuru olduğu, dinin insanlığın en önemli kurumlarından biri, laikliğin ise demokrasinin vazgeçilmez şartı ve din ile vicdan özgürlüğü'nün teminatı olduğu belirtilmektedir.

Yine parti programında partinin tüm kurum ve kurallarıyla işleyen bir piyasa ekonomisinden yana olduğu, devletin rolünün düzenleyicilik ve denetleyicilik ile sınırlı olduğu, küreselleşmenin yapısal bir dönüşümü gerektirdiği ve uluslararası bilgi birikimi ve tecrübenin aktarımında önemli rolü olan yabancı sermayenin ekonomik gelişime katkıda bulunacağı; kamu

yönetiminde ise demokratikleşme, yerelleşme ve sivilleşmenin hedeflendiği, bunun için yerel yönetimlere olabildiğince fazla yetki, görev ve fonksiyon aktarılması ve devletin sosyal refah sorumluluğunu üstlenmek zorunda olduğu söylenmektedir.

Programın sonuç bölümünde partinin *insanı yaşat ki, devlet yaşasın* ilkesini prensip edindiği, bu doğrultuda bütün politikaların merkezinde bireyin olduğu, bu kapsamda Cumhuriyetin demokratik yönünün güçlendirileceği ifade edilmektedir.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin konumu son derece tartışmalıdır. Parti, eski Milli Görüşçü bir çekirdek kadro tarafından kurulmakla birlikte partinin yönelimi muhafazakar demokratlık olarak açıklanmıştır. Parti, İslamcı sağdan ılımlı sağa doğru bir yönelim içinde kabul edilebilirse de Hıristiyan demokratlarla karşılaştırmak amacıyla ortaya atılan Müslüman demokrat ve partinin kendi söyleminde yer alan muhafazakar demokrat gibi adlandırmalar da yapılmaktadır. Bu nedenle AKP de siyasal yelpazenin sağında ılımlı ve uç noktalar arasında salınım halinde kabul edilebilir.

Barış ve Demokrasi Partisi, 11.05.1994 tarihinde kurulan Halkın Demokrasi Partisi programında, dünyada şoven milliyetçi ideolojilerin egemen olduğu ülkelerde etnik ve dinsel çatışmaların yaşandığı bir dönemde Türkiye'nin *Kürt sorunu* konusunda yanlış politikalar uyguladığı, bu durumun hem ülkenin demokratikleşmesinin önünde bir engel oluşturduğu hem de büyük orandaki askeri harcamalar sebebiyle ekonomik ve toplumsal gelişmeleri olumsuz etkilediği belirtilmiştir. Programda HADEP'in, Türkiye'nin siyasal yaşamındaki devrimci, demokrat, değişimci, yenilikçi, halktan ve emekten yana olan evrensel değerleri esas alan sol demokratik, kitle partisi ihtiyacını karşılayacak ve ülke sorunlarının çözümünü sağlayacak demokratik bir iktidarı oluşturmak için kurulduğu ifade edilmekte ve partinin işçilerin, işsizlerin, emeklilerin, dul ve yetimlerin, köylülerin, memurların, öğretmenlerin, demokratların, sosyal demokratların, sosyalistlerin, aydınların, esnafın, zanaatkarların ve demokrasiden yana olan herkesin partisi olduğu belirtilmektedir. Kürt sorununa barışçıl ve adil çözüm ise partinin öncelikli hedefleri arasında bulunmaktadır.

09.11.2005 tarihinde kurulan Demokratik Toplum Partisi, tüzüğünde çok kültürlülüğü toplumsal bir zenginlik olarak algıladığını belirtmekte, otoriter – merkezi – hiyerarşik siyaset yapma tarzı yerine demokratik – yerel – yatay işleyişi benimsemekte, *demokratik eşitlikçi sol* bir kitle partisi olduğunu ifade etmektedir. Parti demokratik reformlarla yeniden yapılanmayı toplumsal barışın sağlanması bakımından önemli görmekte, kendini halkın demokratik iradesine dayalı, etnisite, sınıf, cins ayrımı yapmadan başta emeğiyle geçinen kesimlerin siyasal örgütü olarak kabul etmektedir.

DTP'ye göre Türkiye Cumhuriyeti, Türkler, Kürtler ve diğer etnik gruplar tarafından kurulduğundan ortak vatanda özgür birliktelik ve demokratik Cumhuriyetin oluşturulması Kürt sorununun da çözümü olarak açıklanmaktadır. Devlet kutsal ve halkın üzerinde bir anlayışla değil, halkın

hizmetinde yasak ve tabuların olmadığı, hak ve özgürlüklerin etkin kullanıldığı herkese ana dilinde eğitim öğretim hakkının ve kültürel hakların tanındığı bir anlayışın yerleşmesinin partinin mücadele alanı olduğu belirtilmektedir. DTP, ulusal ve küresel ekonominin dengeli uyumunu ve kamu ve özel mülkiyetin birlikteliğini savunmaktadır. Parti, Türkiye'nin katı merkezîyetçi ve tekçi yapılanmasına karşı yerinden yönetimi ve yerel demokrasinin geliştirilmesini, bunun için idari sistemde acil reform gerekliliğini ifade etmektedir.

Demokratik Toplum Partisi, kendini eşitlikçi solda konumlandırmaktadır. Partinin sol anlayışıyla solun büyük partisi olan CHP'nin sol anlayışı arasında derin bir farklılık bulunmaktadır. Buna karşın Kürt siyasetçilerin, CHP'nin de dahil olduğu soldaki partilerde yer alması ve sol partilerle ittifak kurması partinin solda konumlanmasını ortaya çıkaran diğer nedenleri oluşturmaktadır. Türkçü MHP'nin tam karşıt kutbunda yer alması da Kürt milliyetçisi partileri uç solda ele alan anlayışın bir gerekçesi olarak öne çıkmaktadır.

Bu kapsamda son olarak bir de Barış ve Demokrasi Partisi'nden söz edilebilir. Bu parti, DTP'ye açılan kapatma davası sürecinde 2 Mayıs 2008'de kurulmuştur. BDP programı, toplumsal barış, demokratikleşme, özgürlük, hukuk ve insan hakları vurgusuyla birlikte devletin örgütlenme yapısının toplumu taşımakta yetersiz kaldığını iddia etmektedir. BDP, tek ırk, tek dil, tek din, tek kültür, cinsiyetçi roller mantığının yerine toplumdaki etnik, kültürel ve inançsal farklılıklar kapsanacak şekilde, bir *Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığı*nın gerekliliğine işaret etmektedir. Kürt sorununa barışçı ve demokratik çözüm yolu partinin önemli vaatlerinden birini oluşturmaktadır.

BDP programında 1921 Anayasası'nın yerel kültürlere özerklik tanıyan karakterine ve milliyetçi – devletçi – merkezîyetçi olmayan çoğulcu yapısına vurgu yapmaktadır. Parti emeğin özgürlüğünden yana bir siyaset izleyeceğini, özelleştirilen kamu yatırımlarındaki işçilerin haklarının gasp edildiğini, iktisadi faaliyetlerin belli bir bölgede yoğunlaşmasının bölgeler arası dengesizlik yarattığını ifade etmektedir. Ayrıca TSK'nin kar amaçlı şirketler kurarak iktisadi faaliyete girişmesi sakıncalı bulunmaktadır oysa BDP'ye göre devletin kurumları sadece kamu yararı gözeterek faaliyet gösterebilir.

Bu çizgide yer alan partiler etnik, bölgeci ve Kürtçü bir siyaset anlayışına sahiptirler. Bu durum söz konusu partilere etnik milliyetçi bir kimlik kazandırmaktadır. Ancak söz konusu partilerin uç solda konumlandırılmasının önemli nedenlerinden biri de başlı başına bu nedendir. Bu partiler milliyetçilik anlayışları bakımından Türk milliyetçisi MHP'nin karşıt kutbunda yer almaktadır. Ayrıca emeğe yapılan vurgu, bu kapsamda özelleştirmeye muhalif bakış, bu partilerin kendini eşitlikçi solda kabul etmesi ve 1970'lerde Marksist kökenlere dayanmaları solda konumlandırmanın diğer nedenlerini oluşturmaktadır. Partinin diğer ayırt edici özelliğinin de etnobölgecilik olduğu hatırlanmalıdır.

Diğer istisnai partiler, Ana akım partilerin dışında siyasal yelpazede belli dönemlerde görünürlük kazanan bazı partilerin söylemlerine de yer

vermek yararlı olacaktır. Bu partilerden en önde geleni Genç Parti'dir. 10 Temmuz 2002'de işadami Cem Uzan tarafından kurulan GP programında, ekonomi politikaları eleştirilmekte ve bu politikaların ülkeyi IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların ablukasına aldığından söz edilmektedir. Buna karşın programda bireysel teşebbüse ve dış dünyaya açıklık prensipleri de vurgulanmaktadır. GP, literatürde popülist sağ partiler tanımına iyi bir örnek oluşturmaktadır.

29 Ocak 1993'te Muhsin Yazıcıoğlu tarafından kurulan Büyük Birlik Partisi de yüzde 1'in biraz üzerindeki oy oranıyla bir diğer görünür durumdaki partidir. BBP tüzüğünde, *maneviyatçı, demokratik ve barışçı bir milliyetçilik* anlayışına sahip olduğunu vurgularken; programında ise batı yerine Hakk'ın ve halkın rızasına dayalı siyaset anlayışı öne çıkarılmaktadır. Parti ayrıca milli güçleri milli menfaat ve ülküler etrafında toplamayı öngören *çokluk içinde birlik* politikası uygulayacağını vaat etmektedir. Partinin temel dayanakları laiklik, İslamiyet ve milliyetçilik olarak öne çıkmaktadır. Milliyetçilik ve maneviyatçılık vurguları partiyi sağa kaydırmaktadır.

Partilerin söylemlerinde 1990'lı ve 2000'li yıllarda yer alan bazı ortak noktalara da vurgu yapmak siyasal hayatın aksayan yönleri hakkında ipuçları verecektir. Bu ortak söylemlerden biri 1982 Anayasası'nın sivilleştirilmesi veya *sivil bir anayasa* hazırlanmasıdır. Benzer şekilde *siyasi partiler yasasında da değişiklikler* öngörülmektedir. 1982 Anayasası'nın ve siyasi partiler yasasının siyasal hayatı kısıtlayan ve vesayet altına alan düzenlemeleri partilerin yakındığı önde gelen konu başlıklarından olmuştur. Bunun yanında *demokratikleşme* de önde gelen bir vaat olarak ileri sürülmüştür.

Siyasal Partilerin Politika - Söylem Karşılaştırmaları (Kiriş, 2010: 130)

Parti / Politika	ANAP	DP	CHP	DSP	MHP	Saadet Partisi	AKP	BDP
Din /Laiklik Politikaları	Fert hürriyeti, hem maddi hem de manevi gelişmenin sağlanması	Laik devlet; inanç özgürlüğünün güvencesi	Vurgulu laiklik anlayışı - dinin siyasallaştırılmaması	Uzlaşmacı bir laiklik anlayışı	İnançları yok saymayan bir laiklik	Evrensel bir laiklik tanımı, özgür din eğitimi	Dini dışlamayan laiklik, dinin kurumsal önemi	Otoriter laiklik anlayışı, inanç grubu temelinde din ve ibadet
Etnik/ Mezhepsel Politikalar	-	İnanç kümelerinin ihtiyaçlarına yönelik tedbirler	Alevilere yönelik haklar, etnik asimilasyon yerine entegrasyon	Alevilere haklar, Güneydoğu için askeri ve diğer önlemler	Milli kimlik	-	Dindarların rencide edilmemesi, etnisitenin istismar edilmemesi	Kürt sorununa çözüm, ana dilde eğitim, Kürt, Alevi vb. için çok kültürlülük
Ekonomi Politikaları	Serbest Piyasa Ekonomisi	Sosyal Liberal Ekonomi - DYP karma ekonomiyi savundu	Sosyal piyasa ekonomisi	Halk sektörü, Kooperatifçilik, sendikalaşma, iş güvencesi	Piyasacı milli ekonomi	Rant ekonomisi yerine reel ekonomi	Piyasa ekonomisi ve sosyal refah	Ulusal ve küresel ekonomi dengesi ile kamu ve özel sektör birlikteliği
Belirgin Söylemleri	Halka hizmet hakka hizmettir, sessiz çoğunluk	Yeter söz milletindir büyük Türkiye	Altı ok Anadolu solu	İnançlara saygılı laiklik / halka ve hakka dayanma	Türk toplumluluğu / milliyetçilik	Maneviyatçılık	Geleneği önemse-yen modernlik	-
Konumları	Dört Eğilim (Milliyetçi, Muhafaza-kâr, sosyal adaletçi)	Demokratik Merkez -DYP; Merkez Sağ, Milliyetçi	Sosyal Demokrasi	Demokratik Sol	Milliyetçilik	Milli Görüş	Muhafazakâr Demokrat	Eşitlikçi Sol

ve liberal)	Muhafaza-kâr						
-------------	--------------	--	--	--	--	--	--

Demokratikleşme genellikle şeffaflık, insan hakları, siyasal hakların genişletilmesi gibi kavramlarla birlikte kullanılmaktadır. Bunun yanında ele alınan partilerin temel hak ve özgürlükler ve ekonomi prensipleri ile belirgin söylemleri ve açıkladıkları konuları aşağıda tabloda özetlenmeye çalışılmıştır.

Yine aynı dönemde söz konusu partilerin din – laiklik politikaları, etnik – mezhepsel politikalar ve ekonomi politikaları bağlamındaki görüşleri ile çarpıcı söylemleri ve kendilerini yerleştirdikleri konum Tablo'da sunulmaktadır.

Türkiye'de Siyasal Partilerin Dönüşümü: Nasıl ve Nereye?

Türkiye'de siyasal partilerin kökeni bir buçuk asırlık bir tarihi olduğu ve bu tarihsel birikimin önemli bir kurumsallaşmanın oluşması için yeterli bir süre olduğu kabul edilebilirse de; partilerin kısa süreler içinde isim, kadro ve konjonktür bakımından derin değişikliklere uğramaları ve parti sisteminin karşılaştığı zorlayıcı etkiler bu kurumsallaşmanın kesilmesine ve söz konusu süre paralelinde beklenen düzeyde olmamasına yol açmıştır.

Türk parti sistemindeki büyük kesinti ve yeniden düzenleme dönemlerinden biri de 1980 tarihinde olmuştur. 1980 tarihi hem ülke içinde hem de uluslararası sistemde büyük değişimlerin ve kırılmaların yaşandığı bir döneme kapı aralamıştır. Soğuk savaş sürecinin sona ermeye yüz tuttuğu ve neoliberalizmle yeni bir küreselleşme dalgasının başladığı bu dönemde ülke siyasetleri, bir yandan aşırı milliyetçi ve dinsel köktenci partilerin güçlenmesine sahne olurken diğer yandan da kültürel farklılıkların tanınması konusu gündeme gelmekte ve ulus devletlere karşı kimlik eksenli politikalar ortaya çıkmaktadır (Özbudun, 2000: 192). Türkiye'de 12 Eylül müdahalesinin ardından var olan partilerin tümü kapatılmış, yeni bir siyasal mevzuat geliştirilmiş ve yeni partilerle ılımlı bir parti sistemi kurulmak istenmiştir. Resmi ideolojinin yeniden tanımlandığı, etnik kimlik, laiklik ve siyasal İslam'ın tartışma konusu olduğu bu dönemde merkezi elitler laiklik ve milliyetçilik vurgularını arttırırken siyasal, sosyal ve ekonomik dönüşümler modern yaşam şekliyle İslami geleneklerin harmanlandığı anlayışın iktidar şansı artmıştır (Fuller, 2008: 101).

Türkiye'de 1983'ten başlayarak 2010'lu yıllara kadar uzanan bu süreçte siyasal partiler söz konusu bu dinamiklerin etkisiyle yükselmişler ve/veya düşmüşlerdir. 1980 sonrasındaki partilerin *eskiyeni* özellikleri de dikkat çekicidir. Bu partiler bir yandan 1980 öncesindeki eğilimlerini sürdürmek isteğinden dolayı diğer yandan da yeni dönemin koşullarına ayak uydurma telaşındadırlar.

ANAP, 12 Eylül yönetiminin hemen ardından ve bu müdahalenin çeşitli mekanizmalarla etkisini devam ettirdiği 1983'te iktidara gelmiş ve 1991'e

kadar sürdürdüğü iktidar yıllarında küresel siyasetle de paralel şekilde serbest piyasa ekonomisini, bunun için de birey özgürlüğünü savunmuştur. Halka hizmet Hakka hizmettir anlayışıyla maddi ve manevi gelişmenin birlikte sağlanmasının önemine vurgu yapan ANAP, dört eğilimi bir araya getirdiğini iddia eden ve bu söylemiyle de ideolojilerin ve ideolojik rekabetin üzerinde bir hizmet partisi olduğunu iddia etmiştir. Bu nedenle 1987 sonrasında eski ideolojik rekabetin canlanması ANAP için soruna yol açmıştır.

ANAP'ın ağırlıklı olarak destek aldığı konumun asıl temsilcisi ve DP – AP geleneğinin mirasçısı olduğunu iddia eden DYP ise, ANAP'tan farklı olarak, başlangıçta karma ekonomi modelini savunmuş ancak giderek serbest piyasaya kayan ve son dönemde de ekonomide üçüncü yol diye adlandırdığı sosyal liberal ekonomi anlayışını ileri sürmüş görünmektedir. DYP de, ANAP gibi sağın toplayıcı partisi olmaya gayret göstermiş ancak bunda başarılı olamamıştır. 2000'li yıllarda her iki parti de, *merkez sağın çöküşü* denilen süreçte etkinliklerini yitirmişlerdir. Bu bakımdan *merkez sağın çöküşünün* ele alındığı daha çok bilimsel araştırmaya gereksinim bulunmaktadır.

CHP'nin vurgulu laiklik ve dinin siyasallaştırılmaması anlayışına karşı DSP uzlaşmacı bir laiklik anlayışını ileri sürmüş, Halk ile Hakka dayandığını, solda yer alan milliyetçi bir parti olduğunu belirtmiştir. 1990'lı yıllara bakıldığında CHP gerilerken DSP sürekli bir yükseliş içinde olmuştur. *Bu bakımdan DSP'nin benimsediği çizginin iktidar şansının daha yüksek olduğu iddia edilebilir. Zira DSP'nin 1999 – 2002 döneminde ekonomik krizlere ve bir büyük depreme marus kalan şansız koalisyon döneminin ve bu dönemde oluşan lider zafiyetinin olmadığı bir alternatif senaryo üzerinde düşünmeye değerdir.* Bununla birlikte her iki parti de Alevilere yönelik hakları öne çıkarmışlardır. Ekonomi politikası bakımından CHP, sosyal piyasa ekonomisine doğru bir yönelim sergilerken DSP, halk sektörü dediği, kooperatifçiliği, sendikalaşmayı ve iş güvencesini içeren bir ekonomi politikası benimsemiştir. *Kitleselliğinin tartışma konusu olduğu son dönemde, en etkin ikinci parti konumundaki CHP'nin etkisizliği, siyasal rekabette önemli bir dengesizliğe yol açmakta; bu durum da, siyasal sistemin sağlığı ve demokrasinin kalitesi bakımından önemli bir sorun oluşturmakta, kutuplaşmayı arttırırken uzlaşma olasılığını azaltmaktadır.*

Milli kimlik ve milli ekonomi vurgusu yapan Türk toplumculuğu ve milliyetçiliğini savunan MHP'ye karşı BDP ve öncülü olan partiler, Kürt sorununa çözümü, çok kültürlülüğü, anadilde eğitime yönelik hakları ileri süren bir politikayı savunagelmışlerdir. MHP, inançları yok saymayan bir laiklikten söz edip etnik ve mezhepsel konuları milli kimlik anlayışıyla ele alırken, BDP devletin otoriter laiklik anlayışına karşı çıkmakta ve din alanının inanç gruplarına bırakılmasını ve Alevilere yönelik hakları öne çıkarmaktadır. MHP, 1999 yılında iktidar şansını koalisyon ortağı olarak yakalarken, 2000'li yıllarda küçük bir muhalefet partisi haline gelmiştir. BDP ise, 2007 seçimleriyle birlikte yine küçük bir muhalefet grubu halindedir. *Bu küçük muhalefet gruplarının kısa vadede etkin duruma gelmesi veya tam tersi şekilde varolan etkinliklerini kaybetmesi güç görünmektedir. Ancak bu*

gruplar, anaakım siyasal rekabete çeşitli politika konularında farklı yönelimlerle dahil olan bir işlev görebilir.

Evensel bir laiklik tanımını gerekli gören ve din eğitiminde özgürlük isteyen milli görüşçü ve maneviyatçı SP'nin ve dini en büyük kurumlardan bir sayarak din düşmanı olmayan bir laiklin anlayışını ileri süren geleneği önemseyen modernlik anlayışıyla muhafazakar demokrat AKP arasında laikliğe karşı hassasiyetleri bakımından söylem benzerliği olduğu görülebilir. AKP, dindarların rencide edilmemesi ve etnisitenin istismar edilmemesini de belirtmektedir. İki parti arasındaki en belirgin farklardan biri milli görüş geleneğinin rant ekonomisi yerine reel ekonomi dediği modele karşı, AKP'nin piyasa ekonomisini benimseyen bunun yanında sosyal refahı da ele alan tercihidir. *Politik söylem ve programlarındaki tercihler AKP'nin kitleliliğini arttırırken, SP'yi dar bir kadronun partisi haline getirmektedir. AKP, Türkiye'de son on yılda olduğu gibi, en etkin siyasal parti olmayı sürdürmektedir. Türkiye, 2002'den bu yana tek başına iktidarda olan, diğer partilerin katılımına gerek duymadığı bir yasama gücüyle birlikte güçlü bir liderliğe ve kadroya sahip ayrıca yerel yönetimleri de ağırlıklı olarak kazanmış AKP'nin dünya görüşü doğrultusunda bir dönüşüm sürecine sahne olmaktadır.*

Diğer taraftan AKP'nin seçim ve yönetim başarısını biraz da diğer partilerin durumunda aramak gerekir. Şüphesiz 2000'li yıllarda ortaya çıkan bu tabloda bu dönemin aktörleri kadar geçmiş birkaç onyılda yaşanan siyasal deneyimlerin de büyük bir etkisi bulunmaktadır. 1987'den 2002'ye kadar olan seçimlerde *hiçbir partinin tekrar birinci parti olamadığı dolayısıyla seçmenin bir arayış bir deneme yanılma süreci içinde olduğu* görülmektedir. *Seçmen aradığını buldu mu sorusuna verecek yanıt şu olabilir: Şimdilik evet ama Türkiye çok hızlı değişen koşullara sahip bir ülke! Bu nedenle değişime duyarlı, vizyon sahibi, farklı kitleleri kapsayıcı partilerin ve liderlerin her zaman daha avantajlı olduğu* söylenebilir.

Kaynaklar

- Acar F. 1991, "The True Path Party 1983 - 1989", içinde *Political Parties and Democracy in Turkey*, eds. M. Heper & J. M. Landau, I.B.Tauris.
- Adalet ve Kalkınma Partisi Programı, e.t. 10.08.2011.
- Ağar, M. 2007, *Demokrat Parti Seçim Bildirgesi 2007*, Sunuş.
- Akdoğan, Y. 2004, *AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Alpay, Ş. & Gürsel, S. 1986, *DSP - SHP Nerede Birleşiyorlar, Nerede Ayrılıyorlar?* Afa Yayınları, İstanbul.
- Anavatan Partisi, 1983 Programı.
- _____ 2000, *Demokrasi ve Hizmet Mücadelesi*, Haziran.
- _____ 2001, *Çözüm İçin Yeniden Yapılanma*, Kasım.
- _____ 2000 *Vizyonu*.
- _____ 6 Kasım 1983 *Seçim Beyannamesi*.
- _____ *Yeni Yüzyılda Yeni Politikalar (Özet Not)*, ANAP Araştırma ve Eğitim Başkanlığı Yayını.
- Barış ve Demokrasi Partisi Programı, e.t. 08.08.2011.
- Barkey, H. J. 1998, "The People's Democracy Party (HADEP): The Travails of a Legal Kurdish Party in Turkey", *Journal of Muslim Minority Affairs*, 18 (1).

- Bedirhanoğlu, P. 2009, "Türkiye'de Neo-liberal Otoriter Devletin AKP'li Yüzü", ed. İ. Uzel & B. Duru, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, Phoenix Yayınları, Ankara.
- Bila, H. 2008, *CHP 1919 – 2009*, 4. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul.
- _____. *Büyük Birlik Partisi Tüzüğü*.
- _____. *CHP, 2008 Programı*.
- _____. *1999, Doğu ve Güneydoğu Raporu*, CHP, Ocak.
- _____. *Çağdaş Türkiye İçin Değişim*, Parti Programı.
- Çarkoğlu A. & Hinich, M. J. 2006, "A Spatial Analysis of Turkish Party Preferences", *Electoral Studies*, Sayı 25.
- Çoşkun, A. H. 2001, *İskele Sancak – Deniz Baykal CHP ve Anadolu Solu*, Birey Yayıncılık, İskele Sancak Kitapları, İstanbul.
- Demokrat Parti, 2009, *Demokrat Parti Seçim Bildirgesi*.
- Demokrat Parti, 2009, *Barışın Türkiye Yenilenen Devlet Programı*.
- _____. *Demokratik Sol Parti, 1985 Programı*.
- _____. *2002 Sessiz Devrim Seçim Bildirgesi*.
- Demokratik Toplum Partisi Tüzüğü, e.t. 10.09.2011.
- Doğru Yol Partisi, *1983 Programı*.
- _____. *2001, II. Demokrasi Programı*.
- Duverger, M. 1993, *Siyasi Partiler*, (Çev. E. Özbudun), Bilgi Yayınevi, 4. Basım, Ankara.
- Ecevit, B. 1994, *Ürünü Derme Zamanı*, Demokratik Sol Parti Yayını.
- Erbakan, N. t.y., *Adil Ekonomik Düzen*, Refah Partisi Yayını.
- Erdoğan, R. T., 2004, "Konuşma Metni ve Önsöz", *Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu*, 15.01.2004.
- Ergil, D. 2000, *Siyasetini Arayan Ülke*, Can Yayınları, İstanbul.
- Ergüder, Ü. 1991, "The Motherland Party, 1983 – 1989", içinde *Political Parties and Democracy in Turkey*, eds. M. Heper & J. M. Landau, , I.B. Tauris.
- Fuller, G. E. 2008, *Yükselen Bölgesel Aktör Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, çev. M. Acar, Timaş Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.
- Genç Parti Programı, e.t. 17.09.2011.
- Hale, W. 2005, "Christian Democracy and the AKP: Parallels and Contrasts", *Turkish Studies*, 6 (2), June.
- Halkın Demokrasi Partisi Programı, e.t. 02.09.2011.
- Heywood, A. 2011, *Siyaset*, 4. Basım, Adres Yayınları, Ankara.
- <http://www.belgenet.com/parti/program/dyp1998-1.html> Erişim Tarihi: 22.10.2009.
- <http://www.tbmm.gov.tr/partiler/htm>
- Kahraman, H. B. 1995, *Sağ Türkiye ve Partileri*, İmge Yayınevi, Ankara.
- _____. *2007, Türk Sağ ve AKP*, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Kalaycıoğlu, E. 1999, "The Shaping of Party Preferences in Turkey: Coping wiht the Post-Cold War Era", *New Perspectives on Turkey*, Sayı 20, İlkbahar.
- _____. *2007, "The Motherland Party: The Challenge of Institutionalization in a Charismatic Leader Party"*, *Turkish Studies*, 3 (1).
- Kiriş, H. M. 2010, *Türk Parti Sisteminde 1980 Sonrası Kutuplaşma ve Dinamikleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD, Isparta.
- _____. *2006, "Ne Olacak Bu Merkez Sağın Hali"*, *AGORA Dergisi*, Sayı 8, Mayıs-Haziran.
- _____. *2007, "Merkezin Sağ Türkiye'nin Ne Kadarı?"*, *AGORA Dergisi*, Sayı 13, Mart-Nisan-Mayıs.
- Kiriş, H. M. & Gül, H. 2007, "Türkiye'de 1965 Sonrası Yapılan Genel Seçimler ve Siyasal Partiler Bağlamında Solda Yaşanan Gelişmelerin Bir Çözümlemesi", *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, Eylül – Aralık.
- Küçükömer, İ. 2009, *Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması*, Profil Yayınları, İstanbul.
- LaPalombara J. & Weiner, M. 1966, "The Origin and Development of Political Parties", içinde *Political Parties and Political Development*, eds. J. LaPalombara & M. Weiner, Princeton University Press.
- Mert, N. 2007, *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, Selis Kitaplar, İstanbul.
- Milliyetçi Hareket Partisi Programı, e.t. 07.10.2011.

- Ölmez, A. O. 1995, *Türk Siyasetinde DEP Depremi*, Doruk Yayınları, Ankara.
- Özal, T. 1983, *Anavatan Parti Programı Önsöz*.
- Özbudun, E. 2000, *Contemporary Turkish Politics Challenges to Democratic Consolidation*, Lynne Reinner.
- _____. 1995, "Seçim Sistemleri ve Türkiye, <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1995-44-01-04/AUHF-1995-44-01-04-Ozbudun.pdf>
- Saadet Partisi Programı, e.t. 11.09.2011.
- Sosyal Demokrat Halkçı Parti, 1993, *Öncelikli Hedefler Bildirgesi*, Nisan.
- Sosyal Demokrat Halkçı Parti, 1991, *Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri*, Sosyal Demokrat Halkçı Parti Yayını, Ankara.
- Temelkuran, E. 2008, "AKP 'Evine' Dönüyor: Açık Büfeden İdeolojiye", *Milliyet*, 16 Ocak.
- Teziç, E. 1976, *100 Soruda Siyasal Partiler*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Tosun T. 2009, *22 Temmuz'dan 29 Mart'a Siyasal Partiler: Statüko ile Değişim Arasında CHP, SETA Analiz*, Sayı 4, Şubat.
- _____. 2004, "AKP'nin Merkez Taarruzu", *Radikal İki*, 18 Ocak.
- Tunaya, T. Z. 1998, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- Türküne, M. 2006, "Sol Kürt Siyaseti", *Zaman*, 29 Haziran.
- Yavuz, H. 2005, *Modernleşen Müslümanlar Nurcular Nakşiler Milli Görüş ve AK Parti*, Kitap Yayınevi, çev. A. Yıldız, İstanbul.